

СОФИЯ, 1922 ГОД. 30 НОЕМВРИ.

СЪДЪРЖАНИЕ:

	стр.
1. Г. Кулишевъ — Кое единство ни е потрѣбно	1
2. Г. Баждаровъ — † Митрополитъ Методий Кусевичъ	7
4. Pierre d'Espagnat — Avant le Massacre (продължение)	18
5. Veritas — Южни славяни	35
6. Хр. Коцевъ — Страници изъ споменитѣ ми	45
7. Въ Македония — К. П.	54
8. Международен прѣгледъ — Г. К.	58
9. Книжнина — К. Стояновъ (Вълкановъ)	62

МАКЕДОНИЯ

ПОЛИТИЧЕСКО, НАУЧНО И ЛИТЕРАТУРНО СПИСАНИЕ

Г. Кулишевъ.

Кое единство ни е най-потрѣбно.

Обединение, обединение, обединение! — все този викъ се чува отъ четири години насамъ между македонскитѣ емигранти въ България; все този позивъ ни отправятъ и мнозина наши приятели немакедонци. Отъ четири години емиграцията за нищо друго не употребява толкова врѣме и толкова сили, колкото за спороветѣ около едно неуловимо до сега обединение. Три четвърти отъ разискванията въ толкова обикновени събори и велики конгреси сж били посветени все на сжщитѣ спорове. Управителнитѣ тѣла на македонскитѣ организации, особено на нѣкои отъ тѣхъ, сж имали твърдѣ малко врѣме да се занимаватъ съ въпроситѣ на отечествената кауза, защото тѣхното внимание главно, ако не изключително, е бивало погълнато отъ разправии, разговори и прѣговори, все около нѣкакво помирение. И забѣлѣжително нѣщо — колкото пжти до сега се е постигало такова помирение, на слѣдния день се е явявало ново разцѣпление, а заедно съ него, слѣлователно, сж се подкачали нови грижи пакъ за помирение. Една колосална, но безплодна работа.

Самиятъ този фактъ би се слѣдвало да привлече, повече отколкото всички други обстоятелства, вниманието на емиграцията и да ѝ покаже, че трѣбва да потърси корене на злото тамъ, гдѣто той наистина се намира. Ако слѣдъ толкова усилия положени за въдворяване на пълно единство, все още ние не сме *обединени*; ако слѣдъ отстранението на единъ лозунгъ на разединение и разколъ, тутакси се е появявалъ другъ, само и само да се намѣри оправдание и идейно знаме на акцион отъ съмнително патриотическо естество — всичко това съдържа за насъ, македонцитѣ, една дълбока поука, отъ която трѣбва да се възползуваме, ако не искаме да прѣливаме и занепрѣдъ отъ празно въ пусто, вмѣсто да се занимаваме съ положителна и творческа работа, отъ каквата има нужда нашата озлочестена страна.

Стига да отправимъ погледъ назадъ къмъ вжтрѣшния животъ на македонската емиграция прѣзъ послѣднитѣ четири

години, ние ще видимъ ясно причинитѣ, които сж пораждали въпроситѣ за разцѣпление и помирение. Ще напомнимъ тукъ отъ това гледище, само нѣкои между най-характернитѣ моменти.

Като привиденъ мотивъ за първото разцѣпление, въ края на 1918 година, послужи обстоятелството, че учредителниятъ съборъ на македонскитѣ братства бѣше далъ директива на Изпълнителния Комитетъ да се ръководи въ своята дѣйностъ отъ два принципа: недѣлимистъта на Македония и нейното присъединение къмъ България. При сществуващата тогава обстановка, съ огледъ къмъ редица съображения отъ политическо и морално естество, македонската емиграция не можеше и да застане на друго становище, безъ да измѣни на своята честъ, на историческата правда и на здравия смисълъ. Автономното разрѣшение не се отхвърляше. За него изрично се пледираше въ мемоара на Изпълнителния комитетъ и въ петицията, която бѣ покрита съ подписитѣ почти на всички емигранти — глави на сѣмейства. И за най-простия умъ бѣше ясно, че ако конференцията поиска да уреди македонския въпросъ чрѣзъ една автономия, тя нѣма да се откаже отъ намеренията си само поради факта, че македонскитѣ българи били признали стремѣжа за национално обединение, въ името на който тѣ участваха въ войната, която току-що свършваше. Това не попрѣчи, обаче, на група емигранти, които се обявиха за „врѣменно прѣдставителство на бившата М. В. Р. Организация“, да хвърлятъ смутъ всрѣдъ емиграцията, монополизирайки автономния принципъ, като единствени негови носители. Започна се една ожесточена и безогледна кампания противъ Изпълнителния комитетъ. За поробителитѣ на Македония нищо не се приказваше. Тѣ бѣха забравени. Забравена бѣ и самата Македония. Четейки двуседмичните бюлетини, които почна да издава „врѣмното прѣдставителство“, добиваше се впечатлението, че ако въ парижката конференция Македония не получи автономията си, за това единствениятъ виновникъ ще бѣде Изпълнителния комитетъ на братствата...

Докато отънѣ се сипѣха така върху него нападки и хули, отвѣтрѣ, въ редовнитѣ събори на братствата, Комитета бѣ постоянно укоряванъ и притисканъ отъ нѣколцина делегати, които го подканяха настойчиво да отиде да се помири и обедини на всѣка цѣна съ „врѣмното прѣдставителство“. На всички доводи, логични и краснорѣчиви, които имъ се противопоставяха, като имъ се обясняваше, че за помирението е необходима *искреностъ* и *добра воля* отъ двѣтѣ страни, тѣзи делегати отговаряха съ нови, още по-настойчиви подкани да се търси обединение. Най-послѣ събора натовари сжшитѣ делегати да водятъ прѣговоритѣ съ „врѣмното прѣдставителство“. Резултата: изчерпвайки всичкитѣ си усилия, унизени и подиграни отъ „врѣмното прѣдставителство“, тѣ дойдоха да

представят единъ докладъ, съ който анатемосваха послѣдното, като съставено отъ хора амбициозни, неискрени или фантазйори. Но докато се дойде до тоя край, до като се признае едно положение, което бѣ само по себе си съвсѣмъ ясно, колко изгубени заседания, колко празни спорове! Отворете протоколитъ на обикновенитъ събори отъ този периодъ и ще останете поразени, като констатираете какъ делегатитъ сж били тероризирани все съ въпроси за помирение и какъ имъ се е отнемала всѣка възможность да замислюватъ и осществяватъ полезни инициативи.

Помирение не стана. Разцѣплението, обаче, впоследствие изчезна постепенно, щомъ нѣмаше вече *помирители*, които да му отдаватъ значението, което то не притежаваше само по себе си. Куриозенъ и поучителенъ сжщеврѣменно е още единъ фактъ: когато по-късно „врѣменното прѣдставителство“ слѣзе отъ сцената, то биде замѣстено, подъ етикета на една „Врѣменна комисия“ съставена слѣдъ разрива въ втория великъ съборъ, отъ хора, тъкмо изъ срѣдата на бившитъ помирители...

Но този разривъ щѣше да стане още въ първия великъ съборъ. Не бѣше тукъ спора за нѣкакви идеи и принципи. Касеаше се да влѣзатъ дадени лица въ състава на Изпълнителния комитетъ. На събора не бѣ позволено да избере комитета по начина, по който това стави всѣкога и въ цѣлия свѣтъ. Чрѣзъ аргумента: „приемете нашето искане, или ще има разцѣпление“, грамадното мнозинство отъ делегатитъ бѣ изнудено и прие да се нарежда листата на комитета чрѣзъ *мунасибчилякъ*. Знае се кждѣ закара работитъ така съставения комитетъ!

При това единството, което мислѣхме, че сме спасили на тая цѣна, бѣше въ сжщность илюзорно. Раздоритъ бидоха прѣнесени въ самия комитетъ и се подготвяше почвата за още по-пълно разединение, което можеше да се избѣгне, само ако цѣлата македонска интелигенция приемеше да абдикира доброволно отъ своя дългъ и отъ своето прѣдназначение, за да остави да се ширятъ безпрѣпятствено нѣколко необуздани амбиции.

И наистина, въ втория великъ съборъ кавгата се поднови пакъ за личния съставъ на Изпълнителния Комитетъ. Очевидно идейнитъ различия, които понѣкога се изтъкваха на показъ бѣха нужни само за да служатъ за покривало на намѣрения и цѣли, които бѣше неудобно да се изповѣдватъ открито. И понеже конгреса не прие този пътъ натрапничеството, настъпи пакъ „разцѣпление“.

Напомяме тѣзи факти — нѣколко само между многото отъ този родъ, — за да посочимъ, че е необходимо да извлечемъ добра поука отъ тѣхъ. Ние македонцитъ страдаме отъ единъ характеренъ общобългарски недостатъкъ: ние имаме слаба обществена паметъ. Не държимъ достатъчно смѣтка за

уроците на миналото. А ако искаме да нѣмаме занаяпрѣдъ разцѣпления и междусобици, важно е да разбираме правилно защо сме ги имали до сега.

Язвата на разединението може да дойде отъ двѣ посоки: първо, когато македонски дѣатели, водими отъ идейни увлечения или отъ лични подбуди нарушатъ единството всрѣдъ емиграцията; второ, когато срѣди чужди на македонцитѣ биха намирали смѣтка да се опитватъ, чрѣзъ наемници, да посѣятъ между насъ сѣмето на раздоритѣ. За тоя послѣдния случай противодѣйствието е сравнително лесно. Тъмниятъ източникъ на подсрѣкателствата, колкото и старателно да би билъ укриванъ, ще бжде по-рано или по-късно доловенъ и емиграцията би отговорила на чуждитѣ орждия съ непобѣдимо прѣзрѣние.

Когато пъкъ разединението се яви като послѣдствие на различни схващания за цѣлите и тактиката на организираната емиграция, тогава то може да се отстрани само въ единъ случай: ако тѣзи различия не сж дълбоки и ако се намѣрятъ компромисни формули еднакво задоволителни за всички. Ако обаче, имате разединение вслѣдствие на една прѣкомѣрна и неукротима амбиция, тогава за да го прѣмахнете, остава да изберете едно отъ слѣднитѣ двѣ срѣдства: или да демаскирате и обезвредите тази амбиция, или да ѝ оставите свободно и неограничено поле, капитулирайки безусловно прѣдъ нейнитѣ крайни домогвания. Не направите ли едно отъ двѣтѣ, вие ще си останете все изправени прѣдъ сжщата задача, все ще играете на помирения и напразно ще се опитвате да парализирате злото, като му отнемате дадена позиция. Изтласкате ли го оттамъ, то ще си намѣри друго убѣжище и така ще върви до безконечность, ако не го смажете чрѣзъ силата на високо и смѣло изказаната истина.

Днесъ македонцитѣ въ България не сж събрани всички въ една единствена организация. Нѣкои отъ тѣзи организации нѣматъ никакви противорѣчия и се стрѣятъ всѣка въ респективната си област и по свой собственъ пътъ къмъ една обща цѣль. Такива организации никой не смѣта за необходимо да обединява въ едно цѣло, защото въ сжщность тука нѣма разцѣпление. Въпроса за обединение, който се наду изкуствено, се отнася до съюза на македонскитѣ братства; отъ една страна, и до така наречената македонска федеративна организация отъ друга. Между тѣзи двѣ организации — за произхода и силата имъ тукъ нѣма да говоримъ — е постигнато съгласие по принципъ да се обединятъ и за 17 декември е опрѣдѣлено да се събере общъ конгресъ, който да даде бждащитѣ директиви на единната организация. Такъвъ единъ резултатъ, разбира се, ще изпълни съ задоволство всички македонски патриоти.

Нѣкои факти, обаче, като инцидента съ събранието уредено неотдавна въ „*Фоли Бержеръ*“, слѣдъ като бѣ обявено постигнатото споразумѣние, съставляватъ лоши прѣдвѣстници за успѣха на конгреса, Тѣзи факти издаватъ у извѣстни личности една зла воля, която може да се укаже фатална за дѣлото на готвеното обединение. Тѣ даватъ поводъ да се пита-ме дали не ще се направи пакъ опитъ, както е ставало въ други подобни случаи, да се подчини волята на конгреса и да му налагатъ своето вето отдѣлни делегати, въоръжени съ аргумента: „Ще рѣшите, но ще има разцѣпление, ние си отиваме“ ?

Поставяме този въпросъ, не само защото миналото оправдава всички такива опасения, но и защото крайно врѣме е да се разчисти атмосферата, въ която се задушаватъ много благородни пориви и парализиратъ много патриотически инициативи. А за това морално оздравяване е нужно прѣди всичко да говоримъ открито.

*

Съ шума около помирението трѣбва незабавно да се свърши, по единъ или по другъ начинъ. Грижитъ по това помирение парализираха възможността да се върши полезна работа. Разцѣплението само по себе си не бѣше толкова страшно, колкото го направихме, като му посветихме всичкото си внимание и всичкитъ си сили. Лѣкарството се указа въ това отношение по-пакостно, отколкото самото зло, което искахме да цѣримъ по такъвъ начинъ.

Ако насрочения за 17 декември конгресъ се свърши съ успѣхъ, ако отъ него излѣзе една по-пълна външна и вътрѣшна сплотеностъ между македонцитъ, това ще е единъ от-раденъ фактъ. Този ще е и най-желания способъ за ликвидира-не съ помирителскитъ акции, които добиха характера на една хроническа болестъ за живота на организираната еми-грация. Ако обаче, конгреса бѣде изправенъ, както се е случ-вало други пжтъ, прѣдъ непрѣодолимата зла воля на отдѣлни личности и ако това стане причина той да не даде очаквания резултати, тогава, вмѣсто да се подновяватъ игритъ на поми-рение, Изпълнителниятъ комитетъ ще има една първа и ясна длъжностъ: да изложи прѣдъ емиграцията цѣлата истина по причинитъ за разцѣплението и по развитието на прѣдългитъ прѣговори за помирение. За останалото нека се довъримъ на македонския патриотизмъ и на македонския здравъ смисълъ. Емиграцията ще се справи тогава бърже и лесно съ разцѣп-лението и ще сведе злото до неговитъ дѣйствителни размѣри, които никакъ не сж така значителни и така страшни, както ние ги прѣдставихме и въздигнахме съ нашитъ старания да се обединяваме на всѣка цѣна съ обявилитъ се за федерати-венъ комитетъ. Достатъчно ще е само емиграцията да

бжде пълно и всестранно осветлена. Ние имаме, впрочем, в това отношение поучителни прецеденти. „Временното представителство“ изгасна, когато се прекратиха грижите за обединение с него и когато бѣ хвърлена достатъчно свѣтлина върху характера на неговата акция.

Сполучатъ или не сполучатъ, съ прѣговоритѣ за помирение, както изтъквахме, трѣбва да се свърши часъ по-скоро, защото тичайки подиръ сѣнката на едно външно и несигурно единство, ние пропуснахме да работимъ съ всички сили за едно друго единство, единство вътрѣшно, трайно и абсолютно необходимо. Ние прѣнебрѣгнахме да развиемъ максимални усилия, за да направимъ да кипи въ нашитѣ дружества единъ интензивенъ животъ. Ние прѣнебрегнахме онази духовна работа, която скрѣпява душитѣ въ една душа и която ще направи отъ емиграцията една още по-внушителна морална сила отколкото е днесъ. Ние прѣнебрѣгнахме да работимъ системно, за да насаждаме все по-дълбоко прѣданността къмъ родната и да развиваме потика къмъ самоотверженостъ. Прѣнебрѣгнахме да работимъ за закрѣпването на най-потрѣбното единство, единството на душитѣ и на съвѣститѣ, което, за щастие, съществува между насъ, македонцитѣ, въ висока степенъ, но което има нужда за своето все по-пълно развитие отъ непрѣстанны грижи.

Ето кое единство е най-сжществено. Външно, би било сжщо желателно и полезно емиграцията да бжде напълно обединена, да нѣма въ срѣдата ѝ никакви междуособни и дребнави борби. Но това е мжчнопостижимо. Между една маса отъ двѣста-триста хиляди души всѣкога могатъ да се намѣрятъ нѣколко лица, които да мислятъ, че трѣбва да се върви по другъ пжтъ, или да горятъ отъ незаконното желание да се наложатъ непрѣмено за водители, дори и тогава, когато тѣхнитѣ способности и морални качества имъ опрѣдѣлятъ една по-скромна роль. За да се огради отъ пакостта, която може да ѝ бжде причинена, емиграцията не трѣбва да трѣгва да се *помирива* и *обединява* съ всѣки единъ такъвъ честолюбецъ, а — да го третира така, както заслужава. Само въ такъвъ случай тя ще може да бжде сигурна, че не ще дрѣзватъ да я смущаватъ често и че злото не ще вземе опасенъ характеръ. Впрочемъ, за прѣапочитане е едно външно разцѣпление, отколкото да се внесе вътрѣ червея на моралното разложение и на идейното опошляване.

*

Ние, македонцитѣ, имаме удоволствието да чуваме често да ни сочатъ като примѣръ за нашия патриотизмъ, дисциплина, вѣрностъ на идеалитѣ. Complimentътъ не е незаслуженъ. Но нека се пазимъ добръ. Въ цѣлата тази игра на разцѣпления и помирения съзира се и единъ опитъ да ни се отнеме тази завидна привилегия, която е отъ чисто морално естество и която ни е извънредно скъпа. Демагогията, поощряването

низкитѣ страсти на личността и на тълпата, издигането на невѣжеството и некомпетентността едва ли не като едно прѣимущество, което отваря най-сигурно пътя къмъ високи обществени постове — този именно духъ, който прави въ политическия животъ на Царството такива непоправими опустошения, опитватъ се да го прѣнесатъ и въ македонскитѣ срѣди. Началото е турено. Ако пъкъ се изпълнятъ скрититѣ възжеления на нѣкои лица отъ така нарѣчения федеративенъ комитетъ, опитътъ ще се осъществи напълно на 17 декември. Въ таквъ случай интелигенцията би имала заслугата, че съ чисто помишление — за да има външно единство — но и съ неизмѣрима наивностъ сама е отдала емиграцията, поне за извѣстно врѣме, въ служба на ненаситни амбиции и на вредни за македонското дѣло експерименти.

Но подобна абдикация е толкова противна на македонската психология и на македонскитѣ традиции, щото трѣбва да се счита за абсолютно изключена.

Г. Баждаровъ.

† Митрополитъ Методий Кусевичъ.

На 1 ноември т. г. се прѣсели въвъ вѣчността единъ голѣмъ българинъ отъ Македония — старозагорския митрополитъ Методий.

Тодоръ Ив. Кусевъ се е родилъ въ Прилѣпъ прѣзъ сжщата тази 1838 год., когато е била съградена черквата „св. Благовѣщение“, за която издѣйствувалъ царски ферманъ Хаджи Христо Логотетъ — друга голѣма фигура въ националното възраждане на българитѣ отъ западна Македония. Йовче Кусевъ, баща на Тодоръ, — търговецъ на тютюнъ и добитѣкъ — готвѣлъ и дѣцата си за подобно занятие, а то трудно се упражнява безъ писмо. Въ Прилѣпъ, гдѣто българското учение никога не се прѣкратило, сжществували частни училища прѣзъ първата половина на миналото столѣтие. Едно отъ тѣзи училища се помещавало въ кжщата на Трпчевци. Тамъ е получилъ първитѣ си познания и Тодоръ Ив. Кусевъ отъ учителя Хаджи Попъ Костадинъ. Псалтиря, наустницата, светчето сж били образователнитѣ съкровища на врѣмето. Наистина, въ 1843 год. общината построила голѣмо училище въ черковния дворъ, ала и въ него обучението отначало се водѣло по старинната буквена метода и съсь сжщитѣ образователни срѣдства. Нѣколко години по-късно по настояването на владиката това училище е било раздѣлено на двѣ половини: сѣверната била наречена „Българско Народно Училище“, а южната — Елинско Училище“. Въ послѣдното се учили дѣцата на куцо-

власитѣ гъркомани и на българитѣ чорбаджии. Учителитѣ въ него били назначавани отъ гръцкия владика. За такива се подбирали българи елинисти, като Жинзифовъ, бащата на поета, С. Тончевъ, П. Орловъ, Дим. Миладиновъ, Гр. Пърличевъ, К. Шапкаревъ, които малко по-сетнѣ се поставили начело на борбата за българска черква и български училища.¹⁾ Тодоръ Ив. Кусевъ, обаче, споредъ показанията на негови връстници, не се е училъ при тѣхъ; той е билъ вече възрастенъ и баща му го е поставилъ на работа. Тоде и братъ му Диме станали манифактураджии. Това не означава, че бждещия общественъ дѣятелъ се задоволилъ съ прѣмъждоститѣ на псалтира и светчето: твърдѣ любознателенъ, той е прочиталъ всѣка книжка, що му е попадала на рѣка, и чрѣзъ самообразование е станалъ единъ отъ най-просвѣтенитѣ младежи въ Прилѣпъ. „Книгата му бѣ при възглавницата“, — казва стария Шиякъ, съ двѣ години по-възрастенъ отъ Тодета и неговъ съученикъ при Хаджи Попа.

Засилването на елинското училище подбудило българскитѣ родолюбци да подирятъ по-подготвени учители за своето. Въ 1858 год. тѣ условили велишанина ентузиастъ Йорданъ Хаджи Константиновъ Джинотъ, който въвелъ новото обучение и давалъ познания по всички науки. Както въ Скопие по-рано, и тукъ сега, той не се ограничилъ съ обучението на дѣцата, а събиралъ вечеръ и на празникъ възрастнитѣ, като имъ държалъ поучителни бесѣди и имъ прѣдавалъ отъ огъня, който пламтѣлъ въ неговитѣ гърди. Джинотъ образувалъ кржжокъ отъ младитѣ, а душа на този кржжокъ билъ Тоде Из. Кусевъ. Трагичната участъ на учителя, — Джинотъ билъ наклѣветенъ отъ гръцкия владика прѣдъ властитѣ и изпратенъ на заточение въ Мала Азия, — ще да е подѣйствувало за още по-голѣмото ожесточение на младитѣ противъ гръцката пропаганда, но и за повече благоразумие у старитѣ. Начело на общината прѣзъ туй врѣме сж стояли Х. Мирче Бомболъ, х Ангеле х. Илиевъ, Георги х. Кочовъ, Атанасъ х. Илиевъ, Даме х. Христовъ, Даме Петровъ и др.

Въ 60-тѣ и 70-тѣ години на миналия вѣкъ Прилѣпъ е билъ важенъ търговски центъръ; едва ли не по-голѣмъ отъ Битоля. Тука имало търговци, напримѣръ х. Илиевци, които търгували направо съ Виена, Манчестеръ и нѣкои швейцарски градове. Всѣка година въ м. май ставалъ панаиръ, който се посѣщавалъ отъ търговци изъ цѣлия Балкански полуостровъ. Освѣтънъ размѣна на стоки, ставала размѣна и на идеи между българитѣ, които били въ разгара на борбитъ за национално самоопредѣление. Прѣзъ панаирскитѣ дни могло да се узнае, кждѣ какви успѣхи сж постигнати

¹⁾ В-жъ „Градъ Прилѣпъ въ българското възраждане (1838-1878 г.)“ отъ Хр. Шалдевъ, бившъ директоръ на българскитѣ училища въ Прилѣпъ.

въ това отношение, събесѣдниците се насърдавали едни други и само по себе се пораждало съревнование, кои повече да се отличатъ въ общонародното дѣло. Мулността на старитѣ въ Прилѣпъ не се харесвала на младитѣ. Кржжикътъ на послѣднитѣ се засилвалъ и тѣ рѣшили да организи-

ратъ народа. За тази цѣль прѣзъ единъ недѣленъ день били поканени въ училищния салонъ прѣдставители на еснафитѣ. Тодоръ Ив. Кусевъ държалъ сказка и на края прочелъ проекто-уставъ, по който еснафитѣ ще трѣбва да се ржководятъ

въ бъдеще. Въ приетия устав между другото се забранявало да бъде отворена чаршията пръзъ опрѣдѣлени празнични дни, а това давало възможностъ на калфитѣ и чирацитѣ да посѣщаватъ недѣлното училище, въ което се подготвѣли умоветѣ и душитѣ за освобождение отъ духовното фанариотско иго.

Въ 1867 год., за голѣмо чудо на консерваторския Прилѣпъ, — чорбаджиитѣ се видѣли принудени да отстъпятъ прѣдъ напора на младитѣ. По внушение отъ кржжюка устабашиитѣ на еснафитѣ заявили на прѣдседателя на общината, че избора на новото настоятелство трѣбва да стане отъ цѣлия народъ. Хаджи попъ Костадинъ, прѣседателътъ, имайки прѣдъ видъ мощта на еснафитѣ, поканилъ и тѣхни прѣдставители на събранието, въ което било избрано новото цѣрковно-училищно настоятелство отъ стари и млади; мнозинството било отъ младитѣ. Борбата противъ гършизма влѣзла въ рѣшителна фаза. Българитѣ пожелали да бждатъ пълни господари на училището, а въ черквата да се чете само на български. При архиерейската служба на 25 февруари 1868 год., гражданитѣ прѣдварително подготвени, когато дяконътъ се качилъ на амвона да чете евангелието на гръцки, едногласно почнали да викатъ „Нейкиме, нейкиме гръцки!“. Владиката се видѣлъ принуденъ да заповѣда четенето да стане по славянски. Венедиктъ слѣдъ тази случка не се върналъ вече въ Прилѣпъ. На 25 мартъ слѣдната година прилѣпскитѣ първенци и еснафи избрали нови членове на общината и я нарекли „Прилѣпска българска община“. Пръзъ сжщата година билъ разрѣшенъ и спора за храма „Св. Благовѣщение“, като българитѣ се задължили да броятъ на влашката гъркоманска група 25,000 гроша, та да си построи нова черква. Т. Ив. Кусевъ въ една своя рѣчь зарѣкълъ съгражданитѣ си да не служатъ съ нѣщо при постройката на гъркоманската черква, като изрѣкълъ думитѣ: „анатема да бжде на снѣ българинъ, който би помогналъ съ нѣщо за постройката на гръцката църква и който би пристѣпилъ прага ѝ.“

Младитѣ разширили просвѣтителната своя дѣйностъ, като основали и читалище, за което били доставяни вѣстници, списания и разни книги. Тодоръ Кусевъ, чийто домъ билъ въ съседство съ училището, въ което живѣли тогавъ учителитѣ, всѣка вечеръ прѣскачалъ пръзъ капиджика и отивалъ на разговоръ съ последнитѣ, между които имало сега по-добрѣ подготвени сили като С. Кюрдалевъ, Хр. Колчаковъ, Ив. п. Стефановъ, С. П. Драндаровъ, Помяновъ, Георги Икономовъ, Никола Ганчевъ Еничаровъ. Безъ съмнѣние народнитѣ борби се потиквали отъ цѣлия кржжюкъ на младитѣ — Марко Цепенковъ, Василъ Крапчевъ, Иванъ Катранушковъ, Илия Ачевъ, Хаджи Здраве, Хаджи Пано, Ицо Пърцанъ, Ив. М. Тошевъ, К. П. Апостоловъ, Т. Тошевъ, Н. И. Биолчевъ, Ив. Зердевъ, Конѣ Вълчевъ, Н. Ристовъ, Д. Стефановъ, Д. Зашевъ, Спи-

ро Пешковъ, Диме Биолчевъ, Илия Пиперковъ и др., ала тонъ на работитѣ давали Тодоръ Ив. Кусевъ и Илия Здравевъ.

Щомъ станало извѣстно въ Прилѣпъ издаванетоъ на царския ферманъ, съ който се учрѣждавала Българската екзархия, гражданитѣ направили една грандиозна манифестация. На площада при чешмата Т. Кусевъ държалъ прочувствена рѣчь. Втора рѣчь същия държалъ и въ правителствения домъ прѣдъ каймакамина въ присѣдствието на ликуващото множество: защото усилията на нѣколко поколѣния най-послѣ се узѣначали съ успѣхъ и се почвала нова епоха за българското племе. Още същата година Прилѣпската община приготвила прошение до Високата порта, което е било подписано и подпечатано отъ свещеницитѣ и кметовѣтъ на града и 110 села въ околнята. Съ него тѣ молятъ да бждатъ причислени подъ вѣдомството на Българската екзархия. Прѣдстояло сега да се организира Българската църква и за свикания общонароденъ църковенъ съборъ въ Цариградъ отъ Пелагонийската (Битолската) епархия пръвъ ималъ думата Прилѣпъ, а въ Прилѣпъ найдостоенъ за народенъ прѣдставителъ билъ намѣренъ Тодоръ Ив. Кусевъ. Послѣдниятъ въ началото на 1871 год. е вече въ Цариградъ. Въ „прѣдготовителното“ заседание на Народния съборъ, станало на 12/24 февруари 1871 год. Вратчанския прѣдставителъ Никола Занкинъ повдига въпроса, дали могатъ да взематъ участие въ събора прѣдставителитѣ отъ македонскитѣ епархии, които не сж поимено помѣнати въ чл. 10 на фермана. По този поводъ се почватъ прения. Т. Ив. Кусевъ се явява да отстаи правото на участие въ строежа на Българската църква и на македонскитѣ българи чрѣзъ своитѣ пратеници. По този случай той държалъ слѣдната рѣчь:

Високопрѣосвещенѣйши архипастири и Вие господа народни дѣйци!

Едно трѣба да земете прѣдъ видъ, — едно трѣба по въпроса за знание, че ние българитѣ отъ Македония стоимъ на устата на топа. Вие не знаете, що е панелинизъмъ и що е духовно робство; до като изминатъ прѣзъ нашитѣ гърди и гробове, при Васъ не дохождатъ! Жребieto да държимъ отпора на силата му се паднало намъ, на македонскитѣ българи. Ние стоимъ на фронта, вѣрна стража на българското племе и въ културно и въ национално отношение. Врагътъ излиза прѣдъ насъ и ни прѣдлага всичкитѣ блага на съблазанъта, за да напуснемъ фронта. Изказва ни голѣма любовъ, за да ни прѣгърне като братя; даватъ ни парични крупни срѣдства; поддържане на училища, на учители; стипендии на нашитѣ младежи за нисше и висше образование и покровителство прѣдъ турскитѣ власти. За да стоимъ твърдо и непоклонимо на фронта съ посрѣщане на удари и голѣми страдания — на какво сме се осланяли, на какво сме се надѣвали?

Мислили сме, че въ сѣверна и южна България имаме братя възможали, силни въ своя патриотизъмъ, богати и влиятелни прѣдъ властитѣ, че ще ни помогнатъ, ще ни покровителствуватъ, ще ни бждатъ братя съюзници въ борбата за освобождението и обединението ни.

Можете ли да мислите, че азъ, като не ме приемете, ще се повърна да си отида, отдѣто съмъ дошълъ, да обада на ония, които ме изпратиха съ ентузиазъмъ на привѣтствия, да имъ кажа, че ония отъ сѣверна и южна България наши братя, на които се надѣвахме, ни пждятъ, не ни приематъ, не искатъ нашето освобождение съ тѣхъ. Лъгали сме се, като сме мислили, че тѣ сж силни въ патриотизма; намѣсто патриотизъмъ, братолюбие, обладало ги е злоба, братоненавиждане. лишени отъ всѣко чувство на патриотизъмъ. Прѣдполагате ли, че азъ съмъ такъвъ голѣмъ подлець, щото да се повърна отъ тукъ изпжденъ и съ това да хвърля въ отчаяние нашитѣ братя, македонскитѣ борци за националното ни дѣло? Да не бжде! На. Ето сега, като излѣза отъ тукъ, ще отида направо на Орта-кьойското скеле, ще се хвърля въ морето, за да се запечати вашиятъ патриотизъмъ съ една смъртъ!

При тази натегната атмосфера, става Гавриилъ Кръстевичъ и държи една отъ най-патриотичнитѣ свои рѣчи, която завършилъ съ думитѣ:

„Истината е, че царското правителство не позволи да се пише до македонскитѣ епархии, но днесъ за днесъ другитѣ дойдоха. Що да станатъ македонскитѣ прѣдставители? И нели отъ начало на въпроса се работи и за тѣхъ, както и за другитѣ, така и за тия епархии? Не ли ще влѣзатъ и тѣ въ екзархията? Трѣба, слѣдователно, и тѣ да си дадатъ мнѣнието. Изхвърлянето имъ ще насърдчи патриканата. Официално да имъ се пише, не можеше, но освѣтъ че тѣ сж могли да научатъ за събирането на народния съборъ чрѣзъ толкова други косвени и приятелски срѣдства, ето за това имъ извѣстили писмено и нашитѣ владици. Какъ да не ги приемемъ сега, като сж дошли? Да ги изпждимъ ли? Не. (голѣма частъ отъ прѣдставителитѣ ржкоплещи). Народътъ же ни похвали. Тѣ сж българи, затова трѣбва да ги приемемъ. Самото имъ дохождане показва, че сж българи и че искатъ да сж българи; ако ни каже нѣкой, че не сж българи, ние ще кажемъ ето ги, на ги. Утрѣ правителството ще чуе, ние ще му кажемъ, че тѣхното присѣствие тукъ е живо доказателство, че тѣ сж българи. Азъ самъ ще говоря на Аали паша, ако стане нужда. Нека слѣдователно ги приемемъ. (съборътъ цѣлъ ржкоплѣщи и се чуе браво). Сички благодарятъ на г-на Кръстевича.*)

*) Протоколи на Българския-тъ Народенъ Съборъ въ Цариградъ прѣзъ 1871 год. София, 1911 год. стр. XVII.

Т. Кусевъ цѣлува ржка на владичитѣ и чрѣзъ Гавриила Кръстевича благодари на Събора за приема. Влизать слѣдъ това и прѣдставителитѣ отъ Скопие, Воденъ и Струмица.

Нашиятъ самоукъ съ голѣма ревностъ посѣщава всички засѣдания на събора и отъ врѣме на врѣме взема думата да поиска разяснение по нѣкой въпросъ или да даде мнѣние.

Въ отсъствието на Тодоръ Кусевъ, Димитъръ Биолчевъ, Димитъръ Бабата и други отъ по-дѣятелнитѣ членове на кржжока, чорбаджиитѣ дигнали глава и разтурили читалището, като табелата му замазали съ варъ. Ала въ началото на 1872 год. младитѣ се свързели и успѣли да прокарать допълнителни членове въ общината изъ срѣдата на сѣмшленицитѣ си. Завърналиятъ се отъ Цариградъ Тодоръ Кусевъ билъ поканенъ за писаръ (секретаръ), ала той приелъ при извѣстни условия, а именно, че общинаритѣ ще бждатъ редовни, а и гражданитѣ ще изпълняватъ задълженията си. Въ рѣчта, която държалъ по този поводъ въ общонародното събрание, станало на 18 януари 1772 г., между другото четемъ :

„Общинжтж издава едно рѣшеніе такъво, що съ политическж власть не може да го положитъ въ дѣйствиѣ. Ако прочее, сж отхрѣрлитъ отъ тогожъ, на когото сж относитъ, що може да направитъ общинжтж? Тогава употребява вѣроизповѣдно наказаніе, т. е. да не му пуца попа. Но ако той си приберитъ влашкыйотъ попъ, тогава за да не става разединеніе се сака помощтъж на народж, т. е. махалелийтѣ или еснафлиитѣ да го повикаятъ и да му прѣдложатъ, че ако не пріемва рѣшеніето на общинжтж, ке го направятъ отлѣченъ, нито да зема и дава нѣкой съ него, нито да сборува (множеството удобрява и се нахваща). *)

Въ първото редовно засѣдание на новоизбраната обшина е билъ приетъ правилникъ за вжтрѣшния редъ, по който да се водять разискванията. Сигурно правилникътъ е дѣло на Т. Кусевъ.

Съсъ съпроводително писмо отъ 6 мартъ 1872 год. до архiereйскиятъ съборъ Прилѣпската община изпраща своя секретаръ Т. Кусевъ въ Цариградъ „да земе участіе въ всичкитѣ ны църковны работы народны, а още и да защити както чястно епархійскитѣ ны, така въобще и народнитѣ ны работы, въвъ всякой случай, когато сж прѣдставитъ нуждж и всякждѣ, кждѣто ке билетъ благословно“. Скоро подиръ това по настояването на екзарха Антимъ I-и митрополниятъ Панаретъ Тодоръ Из. Кусевъ се постригалъ за монахъ и билъ нареченъ Методий. А могълъ той да има голѣмо благосѣстояние и да се устрои съсъ сѣмейство: единъ отъ най-богатитѣ власи — Михаилъ Калугрея, водителъ на гъркоманската партия, му да-

*) Градъ Прилѣпъ въ Българското възраждане, отъ Хр. Шалдевъ, стр. 46.

валъ единичката си дъщеря, — първа по хубостъ и наслѣдница на богатство, ала съ условие Тодоръ Из. Кусевъ да отиде домазетъ и да вземе фамилното име на тѣста си. А това значело да се откаже отъ народни идеали и отъ всѣка обществена дѣйностъ. Младиятъ идеалистъ прѣдпочелъ да надене расото, за да служи още по ревностно на народа, защото въ онова врѣме духовнитѣ лица сж имали най-широко поприще за обществена дѣйностъ.

Срѣдногорското възстание въ 1876 год. заварва архимандрита Методия притосингелъ на Пловдивската митрополия при епископството на Панарета. Когато възстанието било потушено съ кръвъ и огнь, като башибозука се одалъ на страшни изстѣпления и извършилъ ужасни насилия, — архимандритъ Методий натоварилъ двама свещеника да събератъ свѣдения за опожаренитѣ села, избититѣ мъже и жени въ епархията. Събрани били данни отъ 46 села. Панаретъ билъ извиканъ въ Екзархията. Методий издѣйствувалъ, щото той да придружава митрополита до Цариградъ. Прѣди заминаването наредилъ новитѣ свѣдения да се прѣдаватъ на Христо Иличъ, началникъ на австро-унгарската поща, който да ги прѣпраща посрѣдствомъ кореспонденцията на австро-унгарското Пловдивско консулство до посолството въ Цариградъ съ надписъ за Стефанъ Иличъ, банкеръ и братъ на първия. Отъ него ги взимало довѣрено момче на дѣда Методия. Първитѣ данни, обаче, занесълъ самъ архимандритъ Методий, като ги пхналъ въ чоралитѣ си. Първата му грижа слѣдъ пристигането въ Цариградъ била да направи достояние на чуждия печатъ извършенитѣ надъ българитѣ ужаси. За тази цѣль отива съ приготвеното изложение въ Робертъ Колежъ, гдѣто, въ физическия кабинетъ, прѣдъ всички прѣподаватели, съобщилъ за това, що станало и става въ България и което не било извѣстно още никому. Ушъ Бърнъ и Дръ Лонгъ плакали отъ покъртителния разказъ. Изложението било прѣведено на английски езикъ въ нѣколко екземпляри — единъ за Елиотъ, английски посланикъ, другъ за Макензи, кореспондентъ на Таймсъ, третъ до Пиерсъ, кореспондентъ на Дейли-Нюзъ и останалитѣ до видни лица въ Англия като В. Гладстонъ и др. Елиотъ казалъ, че не вѣрва въ истиността на всичко това, а редакцията на Таймсъ отказала да публикува телеграмата на своя кореспондентъ: това се изисквало отъ политиката на Биконсвилдовия кабинетъ. Въ английския парламентъ, обаче, била направена интерпелация по поводъ на българскитѣ ужаси и Гладстонъ заявилъ, че има и той свѣденията публикувани въ Дейли-Нюзъ. Новитѣ изложения били прѣвеждани на френски отъ Георги Тишевъ, а по-сетнѣ отъ К. Величковъ и раздавани на европейскитѣ посолства и кореспондентитѣ.

Архимандритъ Методий е единъ и отъ тѣзи, които внушили на Екзарха Антимъ I да се разболѣе и да не присжт-

ствува при откриването на турската камара, което било нагласено да стане сѣщия день, когато посланишката конференция започвала работата си, за да изработи реформи за Босна-Херцеговина и България.

Слѣдъ обявяването на Руско-Турската война Методий избѣгалъ въ Одеса и отъ тамъ заминалъ за Ромжия, гдѣто билъ прикомандированъ къмъ щаба на главната квартира. Князь Черкасски получавалъ освѣтления върху много въпроси отъ дѣда Методия.

Прѣзъ пролѣтѣта на 1878 год. слуховеѣ за разпокъсване на разграничената въ Санъ-Стефано България ставали отъ тревожни по-тревожни. Архимандритъ Методий се явява прѣдъ по-първитѣ български дѣйци защитникъ на идеята да се изпрати до западнитѣ европейски сили българска депутация, която да защити очертанитѣ въ Цариградската конференция и подиръ това въ Санъ Стефано граници на българското племе. Това гледище, което носѣло въ себе съмнѣние въ всемогществото на Русия, било посрѣтнато като еретическо. Отъ тѣзи, които сподѣлили опасенията на дѣда Методия, било взето рѣшение по-късно да се съставятъ адреси до проектирания европейски конгресъ, които да носятъ подписитѣ отъ всички земи, населени съ българи. Ала събранитѣ печати и подписи отъ К. Шапкаревъ въ Македония, попаднали въ руски ржцѣ и не видѣли вече бѣлъ свѣтъ, а на Методия, който събиралъ такива въ Пловдивъ, било възпрѣпятъствувано отъ рускитѣ окупационни власти.

Слѣдъ подписването на Санъ-Стефанския договоръ екзархътъ Иосифъ I дошълъ въ Пловдивъ. Рѣшенията на Берлинския конгресъ правѣли необходимо връщането на Екзарха въ Цариградъ. Князь Дондуковъ, обаче, единомишленикъ на руския Св. Синодъ да се стори всичко за дигане на схизмата, настоявалъ македонскитѣ епархии да останатъ подъ вѣдомството на патриаршията и диоцеза на Екзархията да се ограничи въ прѣдѣлитѣ на княжеството и Източна Румелия.

По заповѣдъ на Пловдивския митрополитъ Панаретъ, Методий Кусевичъ заминалъ за Цариградъ и почналъ тамъ жива агитация въ полза на унията. Въ едно народно събрание, станало въ метоха и което се състояло повечето отъ македонски българи, било взето рѣшение да се изпрати до екзарха ултиматумъ: или да се върне при българитѣ въ Турция или ще приематъ унията съ папата. Въ сѣщия день въ единъ интименъ кръгъ, на който Методий повѣрилъ тайната си, била избрана комисия, която да заведе прѣговори за прогласяването на унията съ папския викарий — Бурнони. Комисията се придружавала отъ релактора на *Congrès D'Orient* Жанъ Пиетри, извѣстенъ българофилъ, за прѣводачъ. Комисията, същеврѣмено, била взела всички мѣрки, штоо руското посолство да бжде държано въ течение на агитацията и прѣговоритѣ. Управ-

ляющият екзархията, архимандритът Теодоси, незнаейки задкулисната страна на тази постъпка, молѣл руския посланикъ да се вземат мърки противъ това пагубно дѣло. Наумъ Спространовъ, дсвѣренъ човѣкъ на сѣщото посолство, донесалъ ревностно за растещитѣ размѣри на движението. Комисията поѣтила и австрийския посланикъ Графъ Зичи, който я посрещналъ крайно любезно. Устроената отъ дѣда Методия игра напълно сполучила: Отъ Петербургъ изпратили телеграфически инструкции на князь Дондукова да не се противи на връщането на екзарха въ Цариградъ.¹⁾

Архимандритъ Методий останалъ въ Цариградъ и се заелъ съ уреждането на църковно-училищното дѣло въ южна Тракия и Македония, което било въ плачевно положение поради засилването на гръцката пропаганда, подкрѣпена отъ Високата порта слѣдъ Руско-Турската война, тъй като екзархътъ прѣстоялъ въ Пловдивъ още десетина мѣсеца, за да слѣди уредбата на църквата въ Княжеството. При липса на пари, Методий вземалъ такива въ заемъ на свой рискъ и покъсно издѣйствувалъ да се изплатятъ направенитѣ дългове.

Прѣзъ 1886 год. нашиятъ самсукъ, почти на 50 годишна възраст, заминалъ въ Русия и постъпилъ въ Киевската духовна семинария, чийто курсъ завършилъ въ 2 години. Отъ тамъ заминалъ за Петербургъ и три години слѣдвалъ духовната академия. Прѣзъ това врѣме славянското общество въ Петербургъ издало етнографска карта на Балканския полуостровъ отъ Комаровъ, въ която цѣла Македония и югоизточната частъ отъ Сърбия били боядисани съ български цвѣтъ. Сръбскитѣ агенти и тѣхнитѣ приятели се ядосали много и се разгичали по влиятелнитѣ капи да се спре разпространението на картата и да се унищожи това дѣло. Славянското общество трѣбвало да угоди на силнитѣ при Царския дворъ сърбофилски срѣди. Архимандритъ Методий, за да спаси науката отъ фалшификация, и сжщеврѣмено да се прѣмахне раздразнението у сърбофилитѣ руси, далъ съвѣтъ, щото въ новото издание да се отбѣлжи съ съ сръбския цвѣтъ не само територията на кралството, а и Косово поле до Шаръ, та да се вижда, до гдѣ се простира на югъ сръбската народност. Македония пъкъ била оставена бѣла. По този начинъ всѣки могълъ да разбере, че славянитѣ въ Македония не сж сърби, а слѣдователно ще да сж българи, защото друга славянска народност на Балканитѣ нѣма.

За 1892/93 учебна година върналия се отъ Русия архимандритъ билъ назначенъ ректоръ на българската духовна семинария въ Цариградъ, а на слѣдната година билъ ржкоположенъ за епископъ Велички и назначенъ за управляющъ но-

¹⁾ Симеонъ Радевъ. Строителитѣ на съврѣмена България, т. I, стр. 96—100.

вооткритата Старо-Загорска епархия. Въ 1896 год. билъ избранъ за старо-загорски митрополитъ. Когато руското духовенство прѣзъ 1902 год. се опитало да освети храма-паметникъ при Шипка безъ участието на българско духовенство като схизматично, митрополитъ Методий се възпротивилъ и взелъ участие въ освещаването. Методий се бори и срѣщу опититѣ на нѣкои владици въ България за дигане на схизмата при жертви отъ страна на Българската църква. Той издаде и брошура, въ която доказваше неканоничността на схизмата и че схизматици сж не българитѣ, а фанариотитѣ, които именно се ръководятъ отъ филетичното начало.

Старинитѣ на този голѣмъ обществень и църковнь дѣятель бѣха огорчени отъ тамъ, отгдѣто най-малко се очакваше — отъ Св. Синодъ на Българската църква. Прѣзъ 1904 год. той бѣ лишенъ отъ административнитѣ си права, подъ прѣдлогъ, че събиралъ насилствено пари отъ свещеницитѣ за аязмото и че чиновницитѣ му злоупотребявали съ службата. Въ сжщностъ той бѣ мразенъ отъ нѣкои владици, защото сторилъ да бжде избранъ екзархъ Иосифъ и да пропадне кандидатурата на Григорий Русчушки. Една тжжна и твърдѣ злѣ говоряща страница за бившитѣ членове на Св. Синодъ прѣдставлява интимната история на терзанията, на каквито е билъ подложенъ блаженопочившия иерархъ посредствомъ помощницитѣ, които му сж били назначавани.

Когато се отпразднува 50 годишнината отъ учрѣдяването на Екзархията той бѣ поканенъ на тържеството въ София по настояването на македонската емиграция, респ. Изпълнителния комитетъ на Съюзенигъ македонски братства въ България. Наскоро подиръ това му бѣха възстановени и административнитѣ права.

Дѣдо Методий се интересуваше най-живо отъ борбитѣ за освобождението на поробената ни родина. Въ критически дни македонскитѣ водители сж прибѣгвали и до неговитѣ съвѣти.

Митрополитъ Методий, който живѣ като единъ праведникъ отъ първитѣ вѣкове на християнството, бѣ всеобщо почитанъ отъ паството си. Старо-Загорци му дължатъ единъ великолѣпенъ паркъ, който той създаде съ неуморима работа и несломима воля на единъ пустинень голъ хълмъ при града. Македония пкъ може да се гордѣе още съ единъ великъ свой синъ.

Pierre d'Espagnat.

Avant le Massacre.

(Продължение от кн. VIII).

Обсаденият.

Единъ денъ прѣзъ юли турската контра-чета на Кязимъ-ага се сблъска въ с. Калиново съ една българска чета отъ осемъ души, които, стрѣляйки известно време изъ улицитѣ, се оттеглиха най-сетнѣ къмъ височинитѣ, оставяйки на мѣстото трима заптии убити. Но за нещастие, четата остави и двама свои, които бѣха твърдѣ тежко ранени, за да могатъ да бѣгатъ; единия - войводата, момъкъ на 27—28 години, мургавъ, рѣшителенъ, широкоплѣщестъ като Херкулесъ, хубавецъ като Антиной. Докато обсаждащитѣ се приближаваха, двамата четници се бѣха укрили въ една кжщичка, чиято врата бѣ барикадирана отъ по-здравия:

Всрѣдъ околната тишина само единъ дебелъ гласъ се чу да вика подигравателно:

„Мицо Ташевъ! Ей, Мицо!“

Вмѣсто отговоръ Ташевъ, — защото наистина той бѣше, — показва своето изразително лице, склонено на приклада на единъ маузеръ. Бавно той се цѣлѣше; вистрѣлътъ се чу.

Но въ сжщото време единъ пакетъ мина прѣзъ прозореца надъ самия Ташевъ, когато сжщия гласъ подзе:

„Познавашъ ли ги? Познавашъ ли принадлежноститѣ на Петра Полякова?“

Двѣ минути мълчание. Очевидно развързваха пакета. И послѣднитѣ кискания на този злорадъ смѣхъ замираха. Тогавъ послѣдва единъ вистрѣлъ; кисканията се обърнаха на стенания, прѣкъсвани отъ други чести гърмежи, отъ една бърза и усилена стрѣлба, която накара обсаждащитѣ да отстъпятъ, да потърсатъ нѣкой заслонъ.

Отначало Кязимъ-ага и хората му бѣха помислили, че патронитѣ на двамата обсадени скоро ще се свършатъ; но виждайки отпослѣ, че тѣ ги пестятъ, за да стрѣлятъ само на месо и че точността на тѣхната стрѣлба можеше да продължи борбата до мръкване, или да коштува много жертви въ случай на пристѣпъ, тѣ бърже измѣниха своя планъ за нападение.

Прѣдъ очитѣ и по заповѣдъ на самия каймакаминъ хвърлени бѣха запалени главни около кжщата, която по тоя начинъ запалиха.

Въпрѣки негърпимия пекъ отъ огъня, който ближеше прозорцитѣ и започваше да обхваща вратата, остървението на двамата македонци не намаляваше; пушкитѣ имъ все бѣлваха огънь; тѣхнитѣ огнени езици прѣрѣзваха пламъцитѣ на горящата кжща. По едно време пушечния огънь зачести: обсаденият изхвърляха послѣднитѣ си патрони...

Тутакси послѣдва едно силно изтрещяване: покривът се събаряше. Единъ грамаденъ стълбъ искри се вдигна въ въздуха; заптигът нададохъ радостенъ викъ — и всичко бѣ свършено....

Какъ растѣше движението.

Освободителното движение растѣше. Това не бѣха само отдѣлни вълнения, а тѣтнежъ на вулканъ, отъ който цѣлата македонска земя треперѣше.

Отъ двѣтъ страни борбата приемаше безмилостния и ожесточенъ характеръ, какъвто бѣ прѣдвидѣлъ Ристоровъ. Българскитѣ жестокости отговаряха едно по друго на кървавитѣ саирепства и на отмѣстителния бѣсъ у турцитѣ. Око за око, репресалии срѣщу репресалии, такъва изглеждаше формулата на тая нова фаза въ драмата.

Но най-характеристиченъ фактъ бѣше може би, пробуждането на младото поколение, това, на което Коста Кйорчевъ бѣ прѣдшественникъ и Ристоровъ бѣ забѣлѣзаль това съ едно вжтрѣшно вълнение. Въ село Дубница бѣха изложили тѣлата на двама убити възстаници. Когато минаваха прѣдъ тѣхъ дѣцата, тѣ придобиваха единъ прѣждеврѣменно печаленъ видъ и съ стиснати юмруци, всѣко отъ тѣхъ като че казваше въ себе си: „Ако бѣхъ голѣмъ, щѣхте да видите вие, палачи;“ Да, трѣбваше да види човѣкъ тѣзи бждащи Анибаловци, не любопитни, цинични и гаврещи се съ смъртта, а наежени и разтрѣвожени въ своето съзнание на утрѣшни мжже. Това бѣха резервитѣ, утрѣшната тъмна армия, прѣдначена да замѣсти батйовцитѣ...

Съзнанието на маситѣ се укрѣпваше и насърдчаваше. Все по-малко и по-малко спънки се чувствуваха въ това почти явно приготвление за неизбежното и странно стълкновение.

По селата събираха се вечерно врѣме за да се упражняватъ явно и на открито. Пушкитѣ излизаха отъ своитѣ скривалища. Момитѣ насърдчаваха момцитѣ; женитѣ добиха мжжественостъ.

Това пробуждане на енергията у цѣлъ единъ народъ, това разширение на мжжественостъ у женитѣ, у дѣцата прѣдставляваше безспорно най-важното до сега знамение на врѣмето..

„Ние ще побѣдимъ! Ние ще побѣдимъ! Сега това е вече сигурно, то е писано!“ викаше Ристоровъ прѣдъ осезателния тласкъ на дѣлото. Освободителната вълна растѣше...

Всички, всички съ една и съща съсрѣдоточена яростъ, съ общъ рѣшителенъ полетъ, всички отъ сѣверъ и югъ, отъ изтокъ и западъ, отъ Скопие до Сѣресъ, отъ брѣговетѣ на Струма до албанскитѣ височини, всички свързани чрѣзъ невидимитѣ връзки на идеята, всички работѣха за освобождението.

Всички! Ристоровъ съ своята проповѣдъ, Марковъ отъ Битоля съ брошуритѣ си, Сарафовъ съ плановѣтѣ и изпъл-

нението имъ, Дълчевъ се промъкваше като баснословенъ герой прѣзъ турскитѣ засади изъ Сърско, Малешевски не се отдѣляше отъ петитѣ на Кязимъ ага, Капитанъ Павле, запазилъ спомена за тежкото оскърбление, ту убиваше безразборно, ту задигваше ханѣми, за да ги отдаде на своитѣ хора. А най-сетнѣ Матовъ, Тошевъ, Татарчевъ, потъ Стаматъ служеха на дѣлото даже и като затворници пасивно, но твърдѣ ефикасно чрѣзъ своя примѣръ прѣдъ маситѣ.

Освободителната вълна рартѣше...

Вълна или буря... На четиритѣ страни на хоризонта на-трупваха се зелени и зловѣщи облаци. Вѣтра почваше вече да бучи и да проявява първитѣ признаци да циклона. Скро това ще се обрне на истински ураганъ, на ужасна освободителна буря, която изкоренява всичко, отнася всичко, помита като сламки правителства, полиция, войски, едно разюздаване на Правото, прѣдъ което Силата най-послѣ е заставена да се подчини и гледа съ безпокойствие на небето главоломния бѣгъ на стихииѣ.

И събитията се нижеха, безъ да оставятъ нито за моментъ сцената празна, държейки въ непрѣгнато състояние европейския зритель отъ Солунъ или отъ Босфора...

На 23 августъ пощата бѣ нападната въ Костурско слѣдъ дълго очакване. Четирима заптии и двама българи изгубиха живота си въ тоя смѣлъ подвигъ. Още на другия день войводата Старово пишеше на агитатора за резултата: „Двѣ хиляди и триста лири турски, изпратени още днесъ, на Сарафовъ. Както виждате, една доста хубава плячка.“

Една плячка, която бѣше като сигналъ за извѣстни успѣхи на дѣлото. Три или четири такива срѣши послѣдваха първата, едната отъ които около Мелникъ, кждѣто една въоръжена македонска група подъ водителството на знаменития Тончо, страшилището за сѣвернитѣ части на империята, бѣ нападнала група влашки овчари, двама отъ които бѣха убити. Но и тѣ бранѣйки се убиха единъ отъ четата, а той бѣ Кочо Мустурковъ. Още нѣколко подобни подвизи, но безъ човѣшки жертви, бѣха ехото на Мелнишката случка. За всички се узнаваше почти съ електрическа бързина, Насѣкждѣ изъ колибитѣ ги тълкуваха. Голяма струя отъ въодушевление се носѣше изъ цѣлата страна. Сега Ристорова обвиняваха въ хладнина и слабостъ. Но той познаваше своитѣ съотечественици и продължаваше своитѣ мълчаливо триумфални обиколки. Навсѣкждѣ пушки въ пещеритѣ, барутъ заритъ въ избитѣ, навсѣкждѣ организирана пропаганда.

Отъ момента когато една вечеръ въ Дойранъ съобщиха на Ристоровъ за смъртъта на Хазри паша. всѣки се очудваше на удвоената му дѣеспособностъ; човѣкъ би казалъ, че той се страхуваше да не би му недостигне врѣмето; като че ли двадесетъ и четиритѣ часа въ денонощието му бѣха вече недостатъчни. Бързината въ прѣвистванията му, леснината да ста-

не почти вездесъщъ бѣха необикновени. Почти въ едно и сж-що врѣме той се намираше въ Съръ и на Демиръ Капия. Вторникътъ той нагледваше раненитѣ отъ воденската чета, нападната на 4. септември, а четвъртъкътъ той проповѣдваше въ Кавадарци.

Бѣше точно три дена слѣдъ плѣняването на протестанската мисионерка Мисъ Стоунъ заедно съ г-жа Цилка между Банско и Г.-Джумая, плѣняване, приписвано отъ нѣкои на капитанъ Тончо. Турцитѣ считаха пѣкъ, че то е станало съ съгласието на американката, съ намѣрение да подпомогне на комитетската каса. Що се отнася до Ристоровъ, той осжждаше тоя подвигъ, сжщо както не бѣ одобрилъ и Мелнишкото нападение върху власитѣ, първото поради инстинктивенъ страхъ отъ протестантитѣ, а второто като признакъ на ония скръбни междусобни борби и не приязнени славяно-ромънски отношения, които бѣха противни на неговото убѣждение, че Македония трѣба да бжде независима и еднакво достъпна за всички доброжелатели. Освѣнъ това той прѣдвиждаше неизбѣжната редица отъ прѣслѣдвания, изтезания и отмъщения, които щѣха да послѣдватъ подъ видъ на законно издирване и на които европейското обществено мнѣние не би могло тоя пѣтъ да възрази. Но като оптимистъ, той заключаваше най-послѣ така: „Чашата бидейки вече пълна, ще почне да прѣлива.“

Както и да е, първата частъ отъ неговитѣ прѣдвиждания се сбждна. Горно-Джумайско, Тиквешко бѣха отново подложени на тарашувания, терзания и ужаси. На 7. септември все пакъ забѣлѣзана бѣ една чета въ Пирава, Дойранско. Желѣзопѣжнитѣ линии въ страната се пазѣха вече отъ постове отъ по 10-15 д. войници.

Единъ подиръ-обѣдъ онбашията на поста при станция Градско посрѣщна единъ запѣхталъ селянинъ, който посочвайки една кжша, му каза:

„Ида отъ селото. Деветъ души разбойници ей сега влѣз-наха у дома ми и поискаха хлѣбъ. Отговорихъ имъ, че по-неже нѣмамъ у дома нищо, ще отида да купя. Тѣ сж още въ кжщи. Ако искашъ да ги обградишъ, ела полекичка.“

— Обаче това сж твои братия, българи като тебе, нали? — запита онбашията, който се усъмни въ тая ревностъ. Все пакъ той бърже изкомандува на хората си и слѣдъ малко кжщата, въ която бѣха четницитѣ, бѣ обградена. Самъ онбашията строши отвѣнъ вратата; настѣпи ужасно сбуричкване и смѣсена глъчка; изненаданитѣ четници, измѣкнали се най-сетнѣ прѣзъ прозореца. Бѣха прѣслѣдвани и обстрѣлвани отъ близу по селскитѣ пѣтища, дѣто оставиха двама свои другари, а останалитѣ двама успѣха да хванатъ височинитѣ, кждѣто обаче пакъ не бѣха оставени на мира отъ прѣслѣдващето ги отдѣление, което на стотина метра по-долъ, бѣ се раздѣлило на двѣ половини. Единъ отъ войницитѣ излѣзе прѣдъ другаритѣ си съ пушка на нозѣ. Той бѣ извѣстенъ по своята из-

кусна и безпогрѣшна стрѣлба. Съ нѣкакво кокетство той почака малко, докато натрупалитѣ се шестѣ души четници се прѣснать; слѣдъ това се прицѣли и говорѣйки тихичко каза: „Първиятъ!“ И въ сѣщия мигъ първиятъ четникъ, който бѣ се качилъ най-високо на планината, се изправи силно съ единъ трагиченъ жестъ, изпусна пушката си и се отърколи ничкомъ отъ скала на скала.

„Вториятъ!“

Вториятъ куршумъ, отправенъ тѣй сигурно както и първия, удари другъ четникъ въ слабинитѣ и той се повали както и неговия началникъ.

„Третиятъ!“

Този послѣдния бѣше почти невидимъ и насмалко той щѣше да се закрие напълно въ една вдлъбнатина на скалата, но куршумитѣ не му остави време и ударенъ както двамата първи, той се сгърчи и издѣхна веднага, безъ никакъвъ викъ. Но ефектътъ на куршума върху четвъртия бѣ ужасенъ, необикновенъ. Него не видѣха даже да пада. Едва отгатнаха, че той е засѣгнатъ; единъ страшенъ пукотъ се чу, а въ сѣщото време разкъсанитѣ части отъ тѣлото му се разнесоха въ черенъ облакъ по всички направления.

Едно възклицание отъ изненада и дива радостъ се изтрѣгна отъ гърдитѣ на войницитѣ прѣдъ тоя неочакванъ резултатъ.

„Текее курбанъ гелди,“ извика скромниятъ побѣдителъ. Останалитѣ двама четника не се видѣха вече. Колото за раненитѣ трима въ селото, подпомогнати вѣроятно отъ нѣкоя тайнствена ржка, невъзможно бѣ да се открие слѣдата имъ. Тѣлата на убититѣ бѣха изложени на показъ прѣдъ селянитѣ отъ Градско, пѣтницитѣ отъ Скопйе и селянитѣ отъ околнитѣ села. При смѣната на стражата около труповетѣ, единъ отъ запититѣ, вгледалъ се внимателно въ лицата на убититѣ, извика на другаря си: „Но азъ не се лъжа! Това е Поляковъ! А тримата други сж братята Владанъ, Георги и Симеонъ Башкирстевѣ!“

—Отъ кждѣ знаешъ това?

—Ние се бихме съ тѣхъ при Огражденъ!

Той казваше истината. И като за потвърждение на думитѣ, случаятъ докара тукъ една млада жена, почти мома, въ хубава селска носия; тя си отваряше бърже пѣтъ между натрупаната тѣлпа, доближи до изложенитѣ трупове и съ вжтрѣшна болка почна да се вглежда въ четиригѣ лица. По едно време тя установи погледа си на втория трупъ, прѣблѣднѣ и грохна тамъ прѣмалѣла и онѣмѣла отначало, а послѣ надала ужасни и покъртителни викове.

Това бѣше Петра.

Притеглена въ Градско отъ близостъта на Павле, който дѣйствуваше въ околнитѣ планини и съ хиляди прѣдпазвания, тя, опиянена отъ щастieto, което ѝ причиняваха нощнитѣ по-

същения на нейния хубавец, нито подозираше даже, че нейният баща, тъй близко до нея, ще бжде между убитите!

Осемь деня не бѣха още изтекли отъ това събитие, когато неуморниятъ J. Billiotti, английскиятъ консулъ, ализаще пакъ въ кабинета на Солунския валия, а Ристоровъ въ това врѣме разпитваше тримата ранени и двамата живи от четата въ едно недостъпно планинско убѣжище откъмъ Радобилъ.

— Е, какво намѣрение имахте вие, като бѣхте взели съ себе си тѣзи бомби?

— Просто за да дигнемъ на въздуха малкия мостъ слѣдъ Градско на Скопската линия. Не одобрявашъ ли ти това?

Ристоровъ се хвана за брадата.

— Азъ не че не одобрявамъ, най-сетнѣ"...

И не бѣха ли послѣдователни на себе си тѣзи прѣданни на дѣлото хора? Най-сетнѣ... Да, най-сетнѣ кой би се осмѣлилъ да твърди, че тѣхната политика на хора, рѣшени на смъртъ, не бѣше добра? Докато дипломатите разсѣждаватъ и построяватъ бавно своите планове, народите се биятъ и стрѣзватъ трудностите съ мечъ или бомба, както могатъ! И въ сжщностъ не бѣше ли цѣльта да се накара Европа да почувствува по единъ или другъ начинъ анархичното положение, въ което се намираше страната? Атентати, даже и анархистични, противъ частната собственостъ ще ѝ докажатъ, че турското робство е колкото кърваво, толкова и безсилно. И Ристоровъ се отдаде изцѣло на своята пастирна дѣйностъ. На мѣстото на скритото злато той поставяше вече муниции. Той почна да се движи всѣки день, взе трима секретари, почна да измѣрва не вече дюлюмите лозя на селяните, а оголѣлитѣ планински височини, за да нагласи тамъ оржжейни складове. Прати своя помощникъ Методи да търси на българската граница една пратка пушки, прие самъ новите вождове и наставленията, отправени отъ прѣустроения централенъ комитетъ въ София слѣдъ шумния процесъ, освобождението и доброволното отстранение на Сарафова; уреди повторно единъ видъ подвижна печатница, водѣ своите доброволци, стана като единъ видъ Скитникътъ Евреинъ, сѣмна на бунта и войната; мъкна съ себе си единъ малкъ щабъ, разпраша заповѣди, получава отговори, насърчава всички прѣданни, очаквайки сждноносния частъ...

И ненадѣйно, една вечеръ, като пиеше кафе въ единъ ханъ, той умрѣ.

Вѣрниятъ му Илия, както му бѣ заповѣдано, му взе всички книжа, за да ги занесе по-късно самъ въ Солунъ.

Въ ризата на Ристоровъ до сърдцето му се намѣри единъ почти изтрите отъ врѣмето портретъ на млада жена. Тоя признак на сантиментална слабостъ бѣ страненъ у единъ такъвъ храбъръ и прѣданъ борецъ за свободата, у единъ напълно влюбенъ въ македонската независимостъ. Все пакъ по-

гребаха го заедно съ него. Илия плака, покривайки го съ изтритото му синьо пардесю.

Вечерята една условна телеграма донасяше на Сарафова извѣстието за смъртта на Ристоровъ. Въмѣсто славословия, Сарафовъ каза само слѣдното: „Що значи единъ човѣкъ при възбуждането на единъ народъ? Всѣки ще умре, безспорно, но върху камъка, оставенъ отъ него, други ще натрупатъ своитѣ. Когато и азъ стѣпя на планината, ще видите да изникнатъ отъ нея даѣстѣ Ристоровци.!“

Краятъ на Стоянка.

Единъ день прѣзъ юни въ печалнитѣ сводове на Йеди Куле се извърши разпрѣдѣлението на затворниците. Единитѣ, по-вечето отъ тѣхъ, щѣха да прѣкаратъ своето затворничество въ Европа. Втора група, състояща се отъ осъдени на по-тежко наказание, трѣбваше да бѣде отправена при пръвъ случай къмъ затворитѣ на азиатския брѣгъ, други осемъ души най-сетнѣ щѣха да останатъ тукъ и да очакватъ било бѣсилката или намаление на наказанието отъ касационния съдъ въ Цариградъ послѣдвано съ помилване отъ Султана. Послѣднитѣ бѣха запазили почти сѣщото държане и физиономия, каквито имаха въ деня на произнасяне присъдата. Тикнати въ тѣсни и мрачни килии, тѣ се различаваха още по начина, по който очакваха неизвѣстното. Едни отъ тѣхъ енигматично очакваха съ примирение; такива бѣха Христо Митревъ, Христо Карабашъ, Кочо Христовъ Чонката. Други, напротивъ, като Михайловъ, Андонъ Лазаровъ, се утѣшаваха чрѣзъ пѣсни. Най-големиятъ стоикъ, може би, или най-безгрижниятъ изглеждаше Кочо Карлови. Като че ли нѣкоя особена вѣра го въодушевляваше, единъ видъ увѣреностъ, че по всѣки начинъ опасността ще пощади неговия животъ. Само той се шегуваше съ своитѣ пазачи. Едноврѣмешната му боязливостъ, неговитѣ зачервявания като ония на нѣкоя госпожица се бѣха прѣвърнали на нервозна словоохотливостъ. Даже въ тѣзи мжчителни минути той си оставаше загадъчната личностъ, каквато си бѣше винаги. Изъ неговитѣ уста се изплъзваха двусмислени думи, недовършени фрази. „Моята звѣзда ме сакрила“, казваше той съ една особена усмивка. „Има лица съ голѣмо влияние...“

Въпрѣки всичко, това бѣше човѣкъ, който очаква успокоителенъ отговоръ, който се старае да го прѣдизвика съ своя апломбъ, даже и като се самозалѣгва.

Пазачтъ му продължазаше да се разхожда, бърборейки: „Толкова по-добрѣ за тебъ, щомъ си толкова увѣренъ!“

И Кочо го гледаше съ тъженъ погледъ, какъ се отдалява, и въпрѣки своето привидно спокойствие, изведнѣжъ въ всичката си дѣйствителна неизвѣстностъ, отдалѣ се на всичкитѣ мжчения, липсата отъ извѣстия, това велико мъл-

чание на външния умрѣлъ, несществующъ и недостъпенъ за никоя въздишка свѣтъ, изпълваха неговитѣ нощи на осъденъ прѣстѣпникъ.

Другитѣ тоже понасяха съ по-вече или по-малко мъжество това добавъчно терзание, каквото е еднообразието на килията и близкото другаруване съсъ смъртта.

Битолскитѣ затворници сжщо бѣха раздѣлени на двѣ: едни, които щѣха да останатъ, и други, които щѣха да тръгнатъ. Йовановъ бѣше отъ вторитѣ. Той стоеше малко изолиранъ срѣдъ шума, смѣховетѣ, пѣснитѣ, или отчаянитѣ въздишки, дѣтскитѣ плачове на своитѣ другари по участь прѣдъ перспективата за прѣдстоящото заточаване. Той не бѣше склоненъ нито да се смѣе, нито да плаче. Той се намираше въ това разочарование, което идва винаги у най-каленитѣ слѣдъ една жертва, която не е по силитѣ на човѣка да понесе. Послѣ неговиятъ малко флегматиченъ и скептиченъ темпераментъ взе връхъ. Станалъ отново индиферентенъ къмъ всичко, като човѣкъ, който е изпиталъ разнообразнитѣ прѣвратности въ живота, той прѣкарваше днитѣ си, ту разхождайки се надлъжъ и наширъ, ту облѣгнатъ на нѣкой прозорецъ да пие кафе слѣдъ кафе. Отъ врѣме на врѣме случваше му се да се спре въ еднообразната си разходка или пъкъ да се спусне ржката му съ филджана къмъ земята, като че нѣкой поглъщающа мисль, или нѣкакъвъ мъчителенъ образъ минаваха неочаквано прѣзъ неговото безгрижие.

Една нощъ, въпрѣки твърдостта на леглото му, неговиятъ неспокоенъ и фантастиченъ духъ бѣ навѣстенъ отъ сънища. Стори му се въ съня, че силна свѣтлина бѣ обгърнала Балкана, причинена отъ послѣдния пожаръ, избухналъ поради бѣса и клането на отстѣпващитѣ турци, свѣтлината на изгрѣващата зора на новитѣ врѣмена, които настѣпваха за освободена Македония. Прѣзъ шума на отстѣплението, виковетѣ на бѣгашитѣ и тая свѣтлина единъ гласъ, отначало неузнаваемъ и глухъ, послѣ по-високъ, повелителенъ се извиваше и го викаше:

„Йовановъ! Йовановъ!“

Стори му се, че той позна тоя гласъ, че го бѣше слушалъ едно врѣме, когато билъ младъ, когато Македония бѣше въ робство. Сега тоя гласъ надвиваше цѣлата глъчка на битката и той чуваше само него.

Послѣ гласътъ стана тъй силенъ, халюцинацията тъй интензивна, че тя го извади почти отъ това въцѣпенение и го хвърли въ полутрѣскаво състояние:

„Йовановъ! Йовановъ!“

Но тоя пътъ това не бѣше вече сънь; единъ човѣшки гласъ, живъ бѣ надалъ, надаваше още тоя сърдцераздиращъ зовъ съ безумното изражение на мъката, на отчаянието:

„Йовановъ! Йовановъ!“

Тогава уплашенъ, той отвори очи, но веднага едно ослѣпление му ги затвори, единъ грамаденъ и игривъ пламъкъ вѣнъ подъ самия прозорецъ, чийто прѣградки той почти облизваше. Безъ да разбере още, той се затече; но щомъ успѣ да извади половината си лице отатѣкъ желѣзната прѣграда и види, неговитѣ ржѣ незолно се стиснаха около прътоветѣ, като че искаше да ги разклати, отъ устата му се чу само едно дрѣзгаво „охъ!“ въ отговоръ на другия викъ, който дѣйствително бѣ изпищѣлъ, който излизаше отъ човѣшко тѣло — отъ онова именно долѣ, подъ очитѣ му, което играе и се гърчи подъ разгорѣлъ огнь...

Това бѣ Стоянка, която горѣше.

Прѣзъ острата миризма отъ изгорѣли дрехи и месо газенитѣ кѣлба обясняваха доста, какъвъ страховитъ начинъ на самоубийство бѣ избрала нещастницата. И смъртъналь отъ ужасъ и безсилие прѣдъ тая драма, безъ да обърне внимание на пламъка, който му обхващаше коситѣ и мустацитѣ, Ивановъ не можеше да изтрѣгне своя омагьосанъ погледъ отъ тая буквално адска гледка, отъ това почернѣло и карбонизирано лице, безъ форма, безъ очи, отъ кждѣто едно черно отверстие издаваше още своя изумителенъ викъ:

„Ивановъ, охъ! слушай, прости ми!“

Веднага писъкътъ млъкна и гърченията прѣстанаха. Върѣдъ едно прѣщение на искри пламъкътъ изглеждаше че се снишава на земята, събирайки се около грохналото тѣло.

Тогава той поиска да направи едно върховно усилие, за да ъ викне прѣди да е напълно умрѣла, прѣди да сж прѣстанали ушитѣ ѝ да чуватъ:

„Да, азъ ти прощавамъ! А менъ извинявашъ ли ми сжщо за моитѣ грѣхове? Азъ бѣхъ лошъ и жестокъ...“

Но всичко бѣ парализирано въ него, и волята, и движенията, цѣлата му жизнена енергия се съсредоточаваше въ страшно разтворенитѣ му и устрѣмени погледи, погледи на полудѣлъ човѣкъ. Освѣтъ едно захрипнало и неулсвимо хърхорене, нищо друго не успѣ да излѣзне отъ неговото стиснато гърло.

Цѣлиятъ конакъ се разбуди отъ свѣтлината и виковетѣ на затворницитѣ, които си въобразяваха, че цѣлото здание се е подпалило, и всички тичаха да видятъ послѣдната сцена отъ зрѣлището. Долѣ хора викаха за помощъ: вода, покривки. Слѣдъ четвъртъ часови усилия нищо не можа да се извади, освѣтъ вжгленъ съ очертания едва наподобяващи човѣкъ; една придадена частъ прѣдставляваше главата — съ зинали дупки, показващи още, като че за да накаратъ да потрепери природата, едни уста, които бѣха цѣлували, очи, които бѣха се усмивали, — вжгленъ, който изъ пжтя все губѣше по нѣщо отъ своитѣ малки кжсове...

На свобода.

Настъпни най-сетнѣ деньтъ за трѣгване. Отъ Битоля бѣха докарали и разположили въ древнитѣ келии на Комнени-тѣ всички, които трѣбваше да придружаватъ събратята си отъ иеди Куле, за да бждатъ всички изпратени кои въ По-друмскитѣ затвори, кои въ Родосъ, а други по хладнитѣ брѣгове на Сирия.

Гемииѣ, които трѣбваше да ги отведатъ тамъ, бѣха вече готови въ подножието на Беязъ Куле. Прѣдвидената пратка се състоеше отъ четиридесетъ души, отъ които 23 учители, 8 духовници, единъ книжаръ, инспекторътъ на основнитѣ училища Петре Тошевъ, докторъ Татарчевъ и шестима търговци и селяни. Въ вжтрѣшността на крѣпостта единъ дългъ кулоаръ раздѣляше осжденитѣ на смъртъ, пазени още тукъ, очаквайки окончателно потвърждение на присждата имъ или касиране на дѣлото имъ, отъ групата на заминаващитѣ. Докато първитѣ, по-малко на брой, уединени, убиваха своитѣ дълги и мжчителни дни въ разговоръ помежду си, вторитѣ, съ желѣза на краката и ржцѣтѣ си, пушеха умислени, седнали въ кржгъ или пѣха стари меланхолични, любовни или юнашки народни пѣсни, за да попълнятъ послѣднитѣ минути, които имъ оставаха да прѣкаратъ въ Европа.

Изведнѣжъ около полунощъ, съвсѣмъ необикновено, ключътъ на единъ пазачъ скръчна въ тежката срдновѣковна врата, обкована въ желѣза... Настана неизразима тишина.. Отъ двѣтѣ страни на кулоара задъ стѣнитѣ затворницитѣ можеха да чуватъ шумътъ отъ стжпкитѣ и гласоветѣ на едно отдѣление заптии, къмъ което се смѣсваше дрънкането на сабята на мялязими́на и клатушкането на единъ фенеръ, удрящъ се около единъ вързопъ желѣзни прѣдмети... Какво ли значи всичко това, Боже мой! И ужасна вжтрѣшна мжка спираше всѣко шушукане всѣко дишане...

Мялязими́нътъ минаваше прѣдъ килиитѣ, броейки съ високъ гласъ вратитѣ: „... Двѣ, три, четири, тази!...“ Изведнѣжъ той се спрѣ и всички други едновременно. Слѣдъ минута чу се единъ кратъкъ, но силенъ викъ:

„Кочо Карлови!“

Усѣщахъ се трепетътъ въ отговора, който се чу отвжтрѣ: „Азъ!“

— Съберете вещитѣ си и излѣзте!

Ахъ! Ако можеше иѣкой да отвори въ тоя моментъ другитѣ петъ малки врата, кждѣто сжщо не спѣха! да почувствува разтуптѣлитѣ се сърдца! „Султанътъ не помилва само едного“. А послѣ отмѣстителното, егоистично и злобно: „Хаа... Кочо...! Който се считаше толкова увѣренъ! Може би, ще се задоволятъ само съ него...! Но ако слѣдъ него бжда азъ!“

Офицерътъ въ коридорътъ прѣзъ туй врѣме бѣ обзетъ отъ нетърпение и удряше съ кракъ:

„Е! ще дойдеш, или не?“

А нещастният затворник бѣ прострѣнъ на земята, неподвиженъ, безъ воля, опитвайки се съ едно свѣрхчовѣшко усилие да прочете въ лицето на изпълнителя на заповѣдта разрѣшението да може да се зарадва, или неумолимото прѣдизвѣстие за една трагедия. И все си оставаше прикованъ на земята, неспособенъ да се помръдне.

„Запийте, хванете го!“

Тогава настѣпи страшно съпротивление, отбраната на звѣръ, който се готвятъ да заколятъ. „Не, не искамъ!“ Послѣ гласътъ му се уталожи въ едно подло хрипение, той прѣви тѣлото си и изпадна въ пароксизма на отчаянието: „Милостъ! азъ съмъ на двадесетъ години!“ Тогава изтласканъ на сила, дигнатъ като неподвижна вещь, той бѣ миналъ колуара и вжтрѣшния дворъ. Веднага той повдигна глава, изненаданъ, че се вижда въ втория дворъ, а прѣдъ него мрачната масивна врата, прѣзъ която бѣ влѣзълъ въ Йеди Куле. Изумлението му растѣше. Отговориха му. Жандаритъ го изпуснаха въ подножието на стѣната като нѣкой пакетъ съ дрипитъ подъ мишици.

„Прѣждосвай се сега!“ му каза мюлязиминътъ: „ти си свободенъ“.

Сътрѣсеніето бѣ тъй силно, че той едва се изправи, и слѣдъ като стана, клатушкащъ се като пиянъ, той извика: „Свободенъ ли?“ Той се съвземаше като отъ нѣкакъвъ кошмаръ. „А, знаехъ азъ. . .“ И все пакъ гласътъ му треперѣше. Една въздишка му се изтрѣгна, като нощта, въ която трѣпѣха въздигитъ.

Чаровни звѣзди! Никога човѣшки погледъ не ви е намѣрилъ по-хубави. . .

Най-послѣ, колкото опияненъ и да бѣ отъ бързината на тая сцена, дойде му на ума мисълта да прави нѣщо; но обезуменъ като кукумявка на слънце, съ несигурни крака, той не можеше още да се рѣши, гледайки само устремено мюлязими́на, останалъ на вратата и той като въ недоумѣние, очаквайки нѣщо. Слѣдъ една минута, сега той пъкъ се обърна къмъ Кочо съ по мекъ тонъ: „Ами кждѣ ще отидешъ въ такъво врѣме? Сега всичко е затворено. Остани да прѣкарашъ нощта при стражата, а утрѣ още рано ще си идешъ!“

Всичката подозрителностъ въ тая покана го освѣсти. Дали не се подиграваха съ него мръсно? Не бѣше ли това примка? Въ всѣки случай, той не можеше да прави изборъ, не бѣше по-силната страна. По едно врѣме той намисли да плоне на краката си, но въ тая тъмнина и съ непослушни колѣнѣ!.. Най-умното бѣ, прочее, да се съгласи на прѣдложението, било то искрено или вѣроломно.

Но не, това не бѣ примка; той бѣ помилванъ, това си бѣ истината, свободенъ отъ всѣко наказание. Султанътъ бѣ телеграфиралъ само за него нарочно. А мюлязиминътъ, об-

тегналъ се прѣзрително на своя столъ, съ ржцѣ въ джоба си, каза :

„Казватъ, че майка ви отишла и паднала прѣдъ краката на великия князь Михаилъ Михайловичъ. Негово Величество е общалъ на братовчеда на царя...“

Зора се пукна. О, блаженство ! И съ изгрѣва на слънцето вратата му се отвори пакъ. Като ученикъ, когото пускатъ на свобода, подлудѣлъ отъ радостъ, подмладилъ се, спусна се тичешкомъ прѣзъ кривитѣ улички на еврейския кварталъ, стигна безъ да се спира до кея, който не бѣ виждалъ отъ петъ мѣсеци насамъ. Морето бѣ синьо, небето чисто, слънцето ясно. Беязъ Куле изглеждаше по-нова, Кара-Бурунъ спущаше надлъжъ своя ржавъ ; сини изпарения осѣняваха синитѣ води и чуднитѣ планини ; моряци минаваха пѣйки ; най-послѣ тъкмо на врѣме, като добавъкъ на толкова щастие, единъ гръцки корабъ димѣше въ пристанището готовъ да тръгне къмъ югъ ; той скочи въ една лодка и се оплѣти за Атина.

Тръгването.

Въ сщия часъ, когато параходътъ, който го носѣше, минаваше край брѣговетъ на планинистата Евбея, тамъ, въ горната частъ на Солунъ, мартенскитѣ затворници минаваха прѣзъ вратата на мрачната и стара крѣпостъ, за да се отправятъ на заточение.

Бѣше шестий юли старъ стилъ. Това бѣ единъ горещъ и отекчителенъ подиръ обѣдъ, особенната печаль на македонското лѣто ; слънцето блѣстѣше силно, небето бѣ извънредно чисто, хълмоветъ твърдѣ много нажежени.

Наредени между двѣ колони. запии въ военното пристанище, заточеницитѣ, слѣдъ като бѣха минали прѣзъ цѣлия градъ, бѣха стигнали при Беязъ Куле, дѣто очакваха първия знакъ, за да влѣзнатъ въ пригответитѣ гемии на котва подъ самата кула.

Изпити, съ свѣгнали отъ треска очи въ пожългѣли и напращени като дрехитѣ имъ лица, съ дрънкащи около краката имъ желѣза, първо тѣ бѣха минали единъ по единъ подъ гордата и повредена арка, послѣ назъбената стѣна на Рение де Монфера, и сега по продължение на мръснитѣ и криви улички на горната частъ на града, между лабиринта отъ непроходими безизходни улици въ разнебитения еврейски кварталъ, минаващи подъ оскъдна стѣнка нескончаеми редици стѣни, разрушаващи се отъ мизерия и старостъ и жщи, — тѣ слизаха бавно къмъ консулския и европейски Солунъ, очаквайки ги и той да минатъ тукъ съ високомѣрното любопитство на Цезаря, поздравенъ отъ гладиаторитѣ, които щѣха да умратъ...

Но въ тѣзи улички, обикновено тъй пуси, изоставени на кучетата и свракиитѣ, днесъ се забѣлѣзваше едно необикновено

оживление, едно гъмжило отъ народъ, едно шаренило отъ костюми, наредени до бѣлитѣ стѣни, а по хилядитѣ лица на това множество се отразяваха най-разнообразни чувства: гордата индиферентност на евреина, меланхоличното обезсърчение или скритата искра отъ възторгъ и вдъхновение въ сърдцето на българина, едва прикритата радостъ на гърка, внушителното спокойствие у стария турчинъ, — и всичко това се сливаше ту въ трогателно мълчание, или още по-често въ продължителенъ и провлѣченъ шепотъ, като шума на море отъ хора, който шумъ се цѣпѣше отъ нѣкой остъръ и зловъщъ вѣкъ: „на смъртъ!“, но тутакси корегиранъ отъ нѣкой другъ, пакъ единиченъ, но по-силенъ, развълнуванъ и френетиченъ вѣкъ: „Да живѣятъ побѣденитѣ!“

По-големата частъ отъ тѣзи хора, съ които цѣлъ Солунъ живѣе два мѣсеца, бѣха познати; всѣка отъ тѣзи шестдесетъ хиляди уста бѣше допринесла да очертае като отвратителенъ разбойникъ или като герой всѣкиго отъ заточеницитѣ; като минаваха изъ пѣтя, най-извѣстнитѣ отъ тѣхъ отъ процеса биваха назовавани по име: „Я, Матовъ! Татарчевъ!“ Впрочемъ, всички почти имаха приятели, клиенти, ученици въ навалицата, и веднага щомъ хвърлѣха своя неопредѣленъ и малко разсѣянъ погледъ въ нея, тѣ можеха да намѣратъ тамъ нѣкой познатъ. Тѣхнитѣ познати и приятели се провикваха надъ войницитѣ: „Йованъ! хей, Йованъ!“ И когато призованиятъ обърнѣше глава и съ усмивка показеше, че е видѣлъ, познатиятъ казваше: „Дързостъ! Дано пакъ се завърнешъ живъ и здравъ...!“

Или пакъ отъ време на време на нѣкой жгълъ на улицата се чуеше ненадѣяния избликъ отъ хълцанията на нѣкоя жена, която съ разтворени мишци и облѣна въ сълзи, падаше на колѣни и викаше: „Охъ, Христо, милиятъ ми Хрис...!“ веднага прѣкъсната отъ гласъка на заптията или бързия и ловкъ ударъ съ прикладъ, нанесенъ отъ чауша. Нещастната млъкваше при тая изненада и при жестокия ударъ, но минута слѣдъ това, щомъ палачътъ заминѣше, отново се извиваха писъцитѣ ѝ, които не се удържваха вече, подобно рева на заклано животно:

„Ахъ, Христо, ахъ, Христо, милото ми дѣте; азъ нѣма вече да те видя!“

Затворницитѣ продължаваха да вървятъ единъ задъ другъ срѣдъ тая сбирщина отъ жандари и успокоявайки този или онзи отъ тѣхнитѣ познати и близки, отговаряха съ нѣкоя дума, съ кимване на глава на проявената нѣжностъ или състрадание, — по-хладнокрѣвни и по-свикнали на ритницитѣ или ударитѣ съ тѣлото на шашката, съ които тѣхнитѣ пазачи ги обсипваха. А ако се обърнѣха къмъ братъ, другаръ, къмъ едва забѣлѣзаниятъ и подиръ минута за винаги изгубенъ профилъ на годеница, тогава се сипваха два юмрука по челото,

придружени съ ядовититѣ думи на онбашията: „Ще вървиш ли, псе?“

А тѣ крачеха между това, слизаха съ неравни стѣпки по неравнитѣ улици, нѣкои отъ тѣхъ съ наведени очи, други съ устрѣменъ погледъ, всѣки споредъ свойствения му темпераментъ, споредъ меланхоличността или надеждитѣ му. Не бѣше възможно да не се забѣлѣжи на челото му благородното спокойствие, твърдата воля на Матовъ, повече владѣющъ себе си отъ когото и да било; Татарчевъ търсѣше по верандитѣ на кжщата ония лица, които бѣ цѣрилъ; Никовъ, безчувственъ като Донъ Жуанъ въ ада, като че не гледаше нищо; Арсо Лазо, цѣлъ поблѣднѣлъ, трепѣреше отъ прикритъ ядъ; Тошевъ леко почервяняваше въ своя русъ цвѣтъ на сѣверенъ славянинъ, въ своята благородна боязливостъ, подплатена съ една природна мекушавостъ, способна да обезсърдчи сѣдбата; Миланъ Ризо се виждаше неспокоенъ и сломенъ; попъ Стаматъ бѣше мечтателенъ.

Изведнѣжъ отъ тѣзи четиридесетъ мѣжки гърди екна едновременно една тѣжна пѣсень, като мечтателно прощаване, тежко и провлачно, както *Надъ Вавилонскитѣ рѣки...*

Това бѣ оная трогателна мелодия, която затворниците толкова обичахъ и която композира единъ осжденъ на бѣсилка българинъ нѣколко минути прѣди да се качи на ешафота:

Прости народе мой нещастни;
Азъ тебъ те искрено любихъ...

По улицитѣ се спираха въ религиозно настроение, за да я слушатъ. Хора, които си отиваха на работа, виждайки да минаватъ тѣзи нещастници, слушайки тѣхния трогателенъ и незлобивъ поздравъ къмъ отечествената земя, отъ която ги отдѣляха, се отбиваха съ разплакано лице.

И вървѣха напредъ, все по-мѣчно и по-мѣчно поради приближаването до Вардарската махала, едно задрѣстване отъ хора, което разстройваше малко печалната върволица, заставяйки запинитѣ да водятъ истински бой, за да запазятъ единството на конвоя. Но тукъ, слѣдъ нѣколко минути мълчание, отиѣрвано съ стѣпкитѣ и заповѣдитѣ на мюлязими, хорътъ започна пакъ, по-буйно и по-величествено. Той пѣеше сега химнътъ на Хаджи Димитъръ, чудната пѣсень на разплатата и на героичнитѣ врѣмена, безсмъртенъ завѣтъ на Христо Ботевъ, убийтъ надъ Вратца въ 1876 г. въ бой съ турцитѣ. Хаджи Димитъръ, самъ прѣдтеча на поета въ побѣдата и смъртта, това бѣ крайниятъ поклонникъ на пълната свобода, неукротимиятъ патриотъ, чийто примѣръ трѣбва да внуши у бъднитѣ поколения омраза къмъ угнетителитѣ и смѣлостъ за подобни подвизи.

Живъ е той, живъ е, тамъ на Балкана,
Потъналъ въ кърви, лежи и пшшка.
Юнакъ съ дълбока въвъ гърди рана,
Юнакъ въвъ младостъ и сила мжжка..!

Героятъ захвърлилъ на двѣ строшената си сабя на една страна, а на друга почернѣлата си отъ барутъ пушка. Охъ, какъ тъмнѣятъ очитъ му! Главата му се люшка, а устата му проклинатъ цѣлия свѣтъ... Чувствата, които прѣдизвикватъ тѣзи юнашки възгласи, тѣзи великолѣпни и звѣнки стихове, прѣминаваха като потреперване върху тълпата, която полека лека се насърдчаваше, постепенно наелектризирана, пригласяйки отъ начало глухо, а послѣ по високо, на юнашката пѣснь, въпрѣки глѣва на подпорчика и жандаритъ, рѣмжашъ, ревящъ и удрящъ на лѣво и дѣсно съ приклада и тѣпото на шашката си. И въ отговоръ на тоя бѣсъ едно общо и заплашително:

„Тосъ, който падне въ бой за свобода,
Той не умира: него жалѣятъ...“

излѣзло отъ триста гърла: това е най-любимата отъ всички други строфи за македонската революционна младежъ. И надъ умирающия Хаджи Димитъръ орелътъ простира крилата си за да му направи сѣнка; а вълкътъ кротко му ближе раната, за да го приспи; надъ него пъкъ соколътъ, тоже се грижи за ранения си братъ...

Сега вече дна, буйна хармония отвлечаше и покриваше всичко: и трѣска на нанасянитъ удари, и дрънкането на оковитъ, и яростта на мюлязими́на, която се губѣше и ставаше смѣшиа слѣдъ тази буря.

Настане вечеръ, мѣсецъ изгрѣе;
Звѣзди обсипватъ свода небесенъ;
Гора зашуми, вѣтъръ повѣе,
Балканътъ пѣе хайдушка пѣсень..!

Охъ, да! Това множество бѣше на страната на Хлджи Димитъръ и падналитъ синове, които заминаваха; то, множеството, се бѣ настроило най-сетнѣ, то бѣ обладано отъ възторгъ, отъ съчувствие и отъ нуждата да изкаже своитъ братски симпатии. Изведнѣжъ, излизайки отъ Вардарската махала прѣбликнала отъ хора, на жгъла на улицата Йовановъ чу, че го викатъ, усѣти, че го пипатъ, Той се обърна бърже съ погледъ отправенъ къмъ познати лица... Стефанъ и Марица ли? Е да, тѣ бѣха! Той долови даже момента, когато тѣхнитъ прѣсти отъ прѣплетенитъ имъ рѣцѣ се отпуснаха веднага, и бързото заруменяване на нейнитъ бузи... Ахъ, колко го доболѣ отъ тоя жестъ-свѣткавица, пълненъ съ такъво състрадание при това, като че ли ги бѣше срамъ отъ тѣхното щастие; сжщо тъй бърже свѣтна и безкрайното великодушие

на Стефана най-сетнѣ: той узналъ всичко, но можалъ да се прѣструва, че нищо не знае, съ цѣлъ да запази за сирака и изоставения малко невинно щастие, неговия дѣлъ отъ човѣшка нѣжностъ и илюзия. Угризението у Йовановъ, че се подигралъ тѣй лекомислено съ Корчевъ, че го е мамилъ, го караше да усѣща още по-тежко тѣхнитъ прощалини думи къмъ него и цѣлувайтъ, които сега, слѣдъ разкриването на всичко, Корчевъ, усмихнатъ въ своето опрощение, позволяваше на Марица да отправя къмъ заточеника...

И Йовановъ пожела да си отплати съ мжжественостъ и закѣснѣло великодушие. Той сне шапката и като че за да възвърне морално на мжжа ѝ оная, която му бѣ на два пжти морално прѣвзелъ, той имъ извика съ единъ разтреперанъ, но силенъ и малко прѣсилено веселъ гласъ: „Бждете щастливи!“ Нѣмаше тжга и болка въ неговото възклициание, дѣто се долавяше само: „Вие, които оставате, които можете да се обичате, свободни подъ слнцето, гледайте да ни създадете освободители.“ Той би желалъ да прибави това, да го изрази поне съ нѣколко думи, но гласътъ му отказваше. Стефанъ го видѣ да хвърля единъ погледъ назадъ, послѣ да се закрива между войниците съ ржка на клѣпачитъ си.

Точно въ тоя моментъ, слѣдъ граматния акомпаниментъ на цѣлъ народъ, химнитъ свършваше съ своитъ послѣдни гърмотезици и свѣтковици, които разкъсваха облацитъ. Героятъ виждаше да се явяватъ поѣдъ него самодивитъ, нетленнитъ другарки на безсмъртието. Чудни и въ празничното си облекло на омайната страна, тѣ идваха, бавно пристѣпяйки по зелената трѣва, да седнатъ до него. Едната отъ тѣхъ му прѣвръщаше раната; другата го прѣскаше съ хладна вода, а третата го цѣлуваше по уста. И Хаджи Димитъръ ги гледаше усмихнатъ... Но уви! въздишаше и се оплакваше горко мнжеството, което маршируваше:

Но съмна вече, а на Балкана
Юнака лежи, кръвътъ му тече;
Вълкътъ му ближе лютата рана,
А слнцето пакъ пече ли печел..

А между това началото на шествието слѣдъ като се проточи по булеварда, достигна до Беязъ Куле. И ето върху свѣтлата небесна коприна и великолепието на слнцето, на другата страна на небесния лазуръ се изправяше, величественъ, Олимпъ, античния домъ на Хера и Зевса, като материализирана синтеза на всичкитъ стари човѣшки мечти, на вѣчния стремежъ къмъ свободата и идеала. Седналъ надъ облацитъ, богътъ на безсмъртието като че ли наблюдаваше снисходително прага на божественото си жилище омърсенъ, задръстенъ съ нещастия и кърви. И съблименъ въ своята недостигаема чистота, него гледаха послѣденъ заточеницитъ, неговия силуетъ се изправяше поѣдъ тѣхния споменъ като образа на бога-защитникъ на тѣхното отечество.

Товага, въ момента на слизането въ една отъ гемеитѣ край кея, Матовъ, изправенъ прѣдъ кръга образуванъ отъ другаритѣ му по нещастие и обръщайки се отъ врѣме на врѣме къмъ публиката, на която заптиитѣ не можаха да попрѣчатъ да се натрупа на пристанището, каза имъ съ гласъ на незабравима кротостъ и тъга:

„Ето прочеъ, братя и приятели, часътъ на раздѣлата... Ние напускаме противъ волята си и за винаги родната страна, която толкова обичахме! Уви! Това е сигурно, ние не ще я видимъ вече; смъртъта, която ни очаква тамъ, лишени отъ всички, които бѣха мили за насъ, ще бѣде по-болезнена за насъ, отколкото за васъ; но ние ще издъхнемъ поне съ увѣреността, че бѣдшето ще осъществи нашитѣ страстни желания. Други и по добри отъ насъ оставатъ да довършватъ великото дѣло, на което даже нашето пожертвуване дава новъ тласкъ... Азъ съглеждамъ вече надъ мрачинитѣ, които ни обгръщатъ, свѣтлата зора на македонската свобода и на тъй дълго очакваното отъ нещастното ни племе щастие“...

Той млъкна за моментъ, покригъ съ френетически акации, които идваха отъ всѣкъждъ, както отъ редицитѣ на затворницитѣ, тъй сжщо и отъ присѣжествующитѣ: „Да живѣе независимостта! Да живѣе свободното ни отечество“! Тукъ се забѣлѣзваха още Стефанъ и Марица, както и Стоянъ Рожковъ, слѣзналъ отъ своята кула.

Матовъ искаше още да говори; но мялязиминтъ прѣдъ очитѣ на дивизионния генералъ извади своята сабя; трима или четири души войници тласнаха грубо агитатора въ гемията.

„На пжтъ!“, изрева единъ гласъ многозначително. Шумътъ отъ движението на вжжата се чу, макаръ заскърцаха, платната се дигнаха. Послѣ съ голѣма бавностъ тази гемия напусна брѣга.

„Урра! Урра!“ Махане на шапки и кърпи, наивна помощъ, която продължава измамата за окото... Неподвижни като мъртавци, натрупани около вжжата, осжденитѣ ги гледаха нѣколко минути безъ да отговорятъ. Подпоручикътъ на кея отиваше и се връщаше съ сабя въ ржка.

Но въ тоя моментъ се чу отъ тая малка група хора на пжтъ къмъ своята сждба едно смѣтно „ура“ и Матовъ, изправенъ на задната частъ на гемията, тъй сигуренъ като да се бѣ качилъ на своята учителска катедра, неотслабващия Матовъ, каленъ съ всичката сила и всичкитѣ срѣдства на надеждата, се провикваше съ дигната къмъ вѣчния Олимпъ ржка:

„Да живѣе революцията! Да живѣе свободна Македония!“

И отъ натрупаното на пристанището множество, отъ прага на дюканиитѣ и кафенетата, даже отъ самитѣ води на залива, отъ цѣлия градъ чрѣзъ хилядитѣ уста на прозорцитѣ му единъ грамаденъ викъ отговори или като че ли отговори, отначало глухъ, послѣ по-ясенъ, единъ викъ, който се търкаляше, връщаше се, трещеше далече съ гърмотевиченъ трѣ-

съкъ, карайки да отлитатъ изъ синьото небе ята отъ бѣли гълъби:

„Да живѣе! да живѣе свободна Македония!“

Постепенно ладията ставаше по малка; но още дълго я гледаха преди тя да изчезне задъ провлака Кара бурунъ. Краятъ на деня настъпваше, великолѣпенъ златистъ; върху залива, станалъ по-тъменъ, огледало както винаги прѣлестно неподвижно, Олимпъ като че растѣше въ своето величие съ настъпването на дрезгавината. Въ тая толкова малка, тъй изгубена ладия' но придружена отъ една толкова несъкрушима мисль, колкото самото челоуѣчество, и въ присѣтството на Македония, която оставаше за неминуемата разплата на справедливото бждаще и на Македония, която си отиваше, всичко, даже и послѣднитѣ викове пристигащи още и неуловими като шума на морскитѣ вълни, всичко говорѣше: Свободна...! Македония...!

Veritas.

Южни славяни.

(популярно изложение)

I.

Разселването на славянитѣ.

Сегашната наука поставя общата прародина на славянитѣ на сѣверо-изтокъ отъ Карпатскитѣ планини. Споредъ най-старитѣ извѣстия, съ каквито разполагаме за източната половина на Европа, — нѣма славяни на западъ отъ р. Висла и на югъ отъ Карпатитѣ около Рождество Христово. *Виниди* или *Венеди*, ги наричали тѣхнитѣ съсѣди въ най-старо врѣме, а по-късно ставатъ извѣстни подъ имената *словени* и *анти*.

Широко поясъ отъ германски, келтски и трако-илирийски народности отдѣлялъ славянитѣ отъ границитѣ на Римската Империя. Около 168 год. сл. Рождество Христово почва брожение срѣдъ германскитѣ племена на римската граница. Подъ напора на други сѣверни народи, вѣроятно славяни, и задъ тѣхъ хунитѣ германцитѣ се силятъ да навлѣзатъ въ прѣдѣлитѣ на Римската империя, но тя е още достатъчно мощна, за да ги отблъсне. И едва въ 375 год., слѣдъ многократни опитвания, германското племе вестготи се прѣхвърля южно отъ Дунава и се настанява въ днешна сѣверна България. Прѣдизвикани отъ лошитѣ обноси на римскитѣ чиновници, вестготитѣ възставатъ, навлизатъ въ Тракия и стигатъ чакъ до Люле-Бургазъ, слѣдъ като побѣдили при Одринъ войскитѣ на императоръ Валентъ, който самъ падналъ въ боя. Новиятъ императоръ Теодосий Велики по добъръ начинъ напхтва ве-

стготитѣ къмъ западната частъ на Балканския полуостровъ, отгдѣто послѣднитѣ се прѣхвърлили въ Италия и оттамъ въ Испания.

Слѣдъ вестготитѣ нахълтали отсамъ Дунава хунитѣ, а подирѣ тѣхъ остготитѣ; и еднитѣ и другитѣ извършили голѣми опустошения. Безспорно, всѣки отъ тѣзи народи довеждалъ съ себе и групи отъ други племена, които сж живѣли въ съседство съ тѣхъ; всѣки отъ тѣзи народи, напускайки Балканския полуостровъ, е оставялъ частъ отъ хората си. Може би съ вестготитѣ, хунитѣ и остготитѣ сж се промѣкнали тукъ и нѣкои славяни, но тѣ сж били дребни откъслечи отъ голѣмото славянско ядро. Масовитѣ прѣселвания на славянитѣ отсамъ Дунава се започнали слѣдъ като остготитѣ заминали за Италия, т. е. въ края на V вѣкъ.

Едновременно, а вѣроятно и малко по-рано отъ славянитѣ, на Дунавската граница се появили и нови скитници — *българитѣ*. Византия бърза да използува новитѣ пришелци противъ старитѣ неприятели остготитѣ, и императоръ Зенонъ повиква българитѣ на южния Дунавъ (482 г.). Ала скоро отъ съюзници тѣ ставатъ врагове и то твърдѣ опасни. Въ 499—502 год. *българитѣ* извършватъ цѣлъ редъ нашествия въ империята и повтарятъ тѣзи нашествия въ 514—517 години. Императоръ Анастасий, за да защити столицата и нейната околностъ, построилъ висока и дебела стѣна отъ Черно море до Мраморно море.

Но този паметникъ на безсилието и страхливостъта принесълъ малка полза на византийското правителство. Византийскиятъ историкъ Прокопий пише: „Отъ като императоръ Юстинианъ седна на прѣстола (527 год.), — почти всѣка година *българитѣ*, *славянитѣ* и *акитѣ* нападали на илирийцитѣ и на цѣла Тракия, като извършвали страшни жестокости надъ мѣстното население“.

Още нашествията въ 531 год. заставили Юстиниана да вземе извънредни мѣрки: за защитата на Дунава билъ назначенъ особенъ пълководецъ Хилвудъ, родомъ антъ. Но подирѣ три години той билъ убитъ отъ славянитѣ прѣзъ врѣме на единъ походъ отвъдъ Дунава. „Отъ тогазъ (534) варваритѣ могли свободно да минаватъ прѣзъ рѣката и лесно нападали Римската империя“. И дѣйствително, безъ да споменаваме малкитѣ нападения, три пжти българитѣ и славянитѣ на огромни маси се нахвърляли въ полуострова и го изходжали отъ единия до другия край: въ 540, 551 и 559 год. Слѣдъ като минавали Дунава, тѣ раздѣляли войската си на три части: една се оплътвала къмъ Цариградъ, друга право на югъ къмъ Солунъ, а третата се насочвала по западно и навлизала въ древна Гърция. Слѣдъ като се нагребѣли, славѣнитѣ и българитѣ се връщали назадъ.

Къмъ края на VI в., обаче, славянитѣ оставатъ въ прѣдѣлитѣ на Византийската империя нѣколко години по редъ.

Най-сетнѣ се заселили и окончателно въ нея. Ето що ни разказва ефеския епископъ Иоанъ въ своята църковна история. „Въ 581 год., — споредъ неговитѣ думи, — излѣзълъ проклетиятъ славянски народъ и нападалъ въ цѣла Еллада, Солунската мѣстность, и цѣла Тракия. Тѣ завоювали много градове и укрѣпени мѣста, опустошавали, горѣли, грабѣли страната и я завладѣли. Тѣ се заселили безъ страхъ въ нея, сѣкашъ имъ принадлежала. Това се продължавало четири години, т. е. до като императорътъ билъ заетъ въ войната съ перситѣ и изпращалъ цѣлата си войска на изтокъ. Поради това славянитѣ имали пълна властъ въ страната, заселявали се тамъ и се разпространявали, до като Богъ не ги отхвърлилъ“. Ала Ефескиятъ епископъ се излѣгалъ мислейки, че въ края на краищата „Богъ отхвърлилъ“ варваритѣ; напротивъ славянитѣ оттогазъ останали за всѣкога на Полуострова и прѣзъ слѣдующитѣ години тѣ само се увеличавали отъ притока на нови групи.

Карпатската планинска верига, която въ видъ на грамадна джга обгражда Унгария, се прѣрѣзва отъ Дунава на два мѣста. За пръвъ пѣтъ Дунавъ пробива Малкиятъ Карпати, понасамъ отъ Виена, при гр. Пресбургъ. За втори пѣтъ Дунавъ се срѣща съ стрѣмнитѣ склонове на Карпатитѣ въ сѣвероизточния жгълъ на Сърбия, мѣнява нѣколкократно направлението си срѣдъ планинската мѣстность, и най-послѣ се насочва къмъ обширната Влашка низина прѣзъ Желѣзнитѣ врата. Най-лекия пѣтъ отъ сѣверния склонъ на Карпатитѣ къмъ Дунава е лежалъ надолъ по течението на рѣкитѣ Днѣстеръ, Прутъ и Серетъ; той водѣлъ къмъ долния Дунавъ, Добруджа и къмъ гористата и бластиста Влашка низина. По този пѣтъ вървѣли къмъ Дунава тѣзи славянски племена, съ които имала работа Източната Римска империя и които, както видѣхме, наводнили Мизия, Тракия, Македония, проникнали чакъ въ Гърция и по островитѣ на Егейско море. Въ долния Дунавъ тѣ се срѣщали съ другъ потокъ отъ турански народи, изхвърлени тукъ отъ южно рускитѣ степи подъ напора на нови скитници задъ тѣхъ.

Ала имало и другъ пѣтъ отъ Карпатитѣ: на западъ — за Моравия и Чехия; на юго западъ къмъ Дунава и задъ Дунава въ Щирия, Каринтия и Крайна, а отъ тукъ къмъ Адриатическото крайбрежие и въ сѣверо-западния жгълъ на Балканския полуостровъ. Нѣкои славянски племена запазили прѣданието, че тѣ сж минали по този пѣтъ. Чехитѣ, хърватитѣ и сърбитѣ помнили въ старо ерѣме, че тѣхната родина се намирала по сѣверния склонъ на Карпатитѣ и при изворотъ на р. Висла. Хърватитѣ и сърбитѣ помнили пакъ сжщо, че тѣ минали оттамъ прѣзъ земи съседни на франкитѣ и баварцитѣ. Но какъ и кога се извършило разселването на тѣзи славяни, нѣма точни свѣдения. Не срѣщайки тукъ такава организирана съпротива, каквато при долния Дунавъ, отъ Византия, славянитѣ се движели напрѣдъ не на гѣсти маси, а се заселвали

постепенно, така шото и трудно е въ сжщностъ да се опрѣдѣли момента, кога тѣзи краища сж станали славянски. Вѣроятно Чехия е била пославянчена въ течение на V вѣкъ. За Ширия, Каринтия и Крайна това врѣме настѣпило значително по-късно. Лангобардитѣ (германско племе), които напустнали срѣдния Дунавъ въ 568 год., нийдѣ не споменаватъ, че подирѣ тѣхъ идѣли славяни. Слѣдъ 30 години, обаче, ние срѣщаме първитѣ извѣстия за *хорутанскитѣ славяни* (словеницитѣ). Най-сетнѣ, *хърватитѣ* и *сърбитѣ*, сж стигнали въ своитѣ мѣста едва въ VII вѣкъ.

Въ 568 год. Панония била завоювана отъ единъ турански народъ — *авари*. Подъ водителството на своя хаганъ Баянъ, тѣ образували на срѣдния Дунавъ силна държава, която оттогазъ постоянно безпокояла съ нападенията си и франкитѣ и лангобардитѣ, и Византийската империя. Въ тѣзи нашествия участвуватъ и славяни, като поданници или съюзници на аваритѣ. Лангобардскиятъ историкъ Павелъ Дяконъ за пръвъ пѣтъ пише подъ 595 год., че баварскиятъ херцогъ Тассилонъ „навлѣзълъ съ войската си въ страната на славянитѣ и се върналъ съ лобѣда и плячка“. Незабавно слѣдъ този походъ дошла и отплатата: „Баварцитѣ, които нападнали на славянитѣ, на свой редъ били нападнати отъ хагана и били всички избити: останали само даѣ хиляди човѣка“. Очевидно аварскиятъ хаганъ отмѣщавалъ за своитѣ поданици славяни. Думата е тукъ за хорутанскитѣ славяни (словеницитѣ), които извѣстно врѣме плащали данѣкъ и на баварския херцогъ. Но, опирайки се на аваритѣ, тѣзи славяни се освободили и скоро прѣдприели далечни нападения. Въ 600 год. папата Григорий пише на византийското духовенство въ градъ Салона: „относително славянския народъ, и азъ се измжчвамъ и тревожа: измжчвамъ се, участвувайки въ вашитѣ бѣдствия; а тревожа се, тъй като прѣзъ Истрия тѣ почнали да проникватъ вече и въ Италия“. Дѣйствително, въ първитѣ още години на VII-то столѣtie славянитѣ заедно съ лангобардитѣ „се втурнали въ Истрия и опустошили всичко съ грабежъ и палежъ“. Скоро слѣдъ това лангобардскиятъ кралъ Агилулфъ, съ помощта на славянитѣ, изпратени му отъ аварския хаганъ, обсадилъ Кремона, завоювалъ града и го разрушилъ до основи“. И най-близкитѣ части на Балканския полуостровъ се подхвъргватъ на аварски и славянски опустошения. Римското население на Далмация почнало да бѣга на съседнитѣ съ далматинския брѣгъ острови. Салона, главенъ градъ на далматинското крайбрѣжие, сжщо не оцѣлѣлъ: жителитѣ му се спасили на островитѣ. Византийското правителство, безсилно и противъ тѣзи опустошения, прибѣгнало, най-сетнѣ, къмъ старото испытано срѣдство: да противопостави на варваритѣ други варвари — на аваритѣ славяни.

Императорътъ Хераклий (610—641) се обърналъ за това къмъ двѣтѣ славянски племена, появили се въ това врѣме на

дѣсния брѣгъ на Дунава, — хърватитѣ и сѣрбитѣ. Тѣзи племена, които наричали своята родина Бѣла Хърватия и Бѣла Сърбия при изворитѣ на Висла, дошли въ Далмация и влѣзли въ борба съ аваритѣ, разбира се, не за удоволствието на византийския императоръ. Но, бидейки врагове на аваритѣ, тѣ били желани гости и за императора и за папата. Хераклий побързалъ да имъ отстѣпи формално западна Далмация (отгдѣто тѣ скоро заели и мѣстността между Драва и Сава съ условие да признаятъ върховенството на Византия. Папата още прѣзъ управлението на Хераклий изпратилъ свещеници да кръстятъ хърватитѣ. При това, споредъ прѣданието, записано подиръ два вѣка отъ императора Константинъ Багрянородни, „хърватитѣ приели и собственоръчно подписали задължението и дали ненарушими клетва на Св. апостола Петра да не нападатъ въ чужда земя, а да живѣятъ съ всички въ миръ; римскиятъ папа имъ обѣщалъ, че ако други народи поведатъ война за земята имъ, за тѣхъ ще воюва и ще се застѣпи самъ Богъ, като имъ даде побѣда чрѣзъ Св. Петра, ученика Христовъ.“

Не слѣдъ много врѣме хърватитѣ и тѣхнитѣ сродници сѣрбитѣ получили съседнитѣ земи и се настанили въ долините на рѣкитѣ *Лимъ, Ибъръ* и западна или *сръбска Морава*. Пограничната област *Босна*, между рѣкитѣ *Вербюса* и *Босна*, станала прѣдметъ на взаимни спорове между сѣрби и хървати.

Тѣзи славяни, които се настанили въ Балканския полуостровъ и които образували историческиятъ народи *българи, сѣрби, хървати* и *словинци*, прието е да се наричатъ *южни славяни*.

Когато германскитѣ племена мръднали на западъ и много отъ тѣхъ се заселили въ провинциитѣ на западната Римска империя, по стѣпкитѣ имъ тръгнали западно отъ Висла и Карпатитѣ славянски маси. Едни се настанили между р. р. *Одеръ* и *Елба* и се нарекли *полабски* славяни. Други заседнали по южнитѣ брѣгове на Балтийско море — между Висла и *Одеръ* — тѣ се наричатъ *поморяни*. *Ляхитѣ* или *поляцитѣ* пъкъ си останали между р. р. Висла и *Одеръ*. *Чехитѣ*, както вече споменахме, населили четиригълника, образуванъ отъ Бохемскитѣ планини. Юго-източно отъ тѣхъ, въ долината на лѣвия Дунавски притокъ *Морава*, се заселили велико *моравцитѣ*. Западнитѣ склонове на Карпатскитѣ планини пъкъ обитаватъ *словацитѣ*. Всички тѣ образуватъ *западната група славяни*.

Най-сетнѣ трета голѣма частъ отъ славянитѣ се прѣснагли изъ широката равнина на изтокъ отъ Висла и Карпатитѣ и заели постепенно долинитѣ на *Днѣпъръ*, горното течение на *Волга* и областта на голѣмитѣ езера — *Илменско, Ладожко* и *Онежко*. Тѣ се наричатъ *източни славяни* и образували голѣмия руски народъ, който отъ своя страна се дѣли на *великоруси, малоруси* или *украинци* и *бѣлоруси*.

Българи.

Когато славяните се заселили въ Българския полуостровъ, тѣ се дѣлѣли на множество племена. По-забѣлжителни славянски племена, отъ които се е образувала *българската народностъ*, сж слѣднитѣ: *Драговити* или *Друговити*, които живѣли на западъ отъ Солунъ между града Беръ (Карафере) и р. Вардаръ. *Сагудати* — сѣсѣди на Драговититѣ, — заемали долината на Вардаръ въ долното му течение. *Березити* или *Бърсяци* — отъ Охридъ до Велесъ. *Струнци* — населявали областта по срднното течение на Струма. *Ржхини* или *ржхини*, добри мореплаватели, се настанили край Бѣло-морския брѣгъ на западъ отъ устието на р. Струма. *Смоленци* по р. Места между Струма и Родопитѣ; *Велегезити* (велегостичи) — въ Тесалия; *веунити* (войници) — въ южни Епиръ; *езерци* и *миллинги* въ Пелопонесъ; *сѣверци* — въ Добруджа; *тимочани* по р. Тимокъ, *моравяни* по р. Българска Морава. Безспорно, имало е и други, чиито имена не се споменуватъ отъ византийскитѣ писатели. Византиецътъ Хоматиянъ въ XIII в. помѣнава *драговититѣ* и около Тетово.

Всѣко племе живѣло напълно самостоятелно отъ другитѣ и само за себе. Понѣкога се съединявали нѣколко племена, но само врѣменно, за постигане нѣкоя прѣходна цѣль. Така, между 614 и 617 година племената драговити, сагудати, бърсяци, велегостичи и войници нападнали съвмѣстно *Солунъ*, за да го прѣвзематъ, ала били отблъснати. Слѣдъ даѣ години тѣ прѣдприели, съвмѣстно съ *авари* и *българи*, ново нападение, което сжщо излѣзло неуспѣшно. Въ трето едно нападение на Солунъ участвували *срумци*, *ржхини* и *сагудати*.

Нерѣдко славянскитѣ племена сж враждували помежду си и отъ тази тѣхна слабостъ се възползували византийскитѣ императори въ борбата си съ тѣхъ. Слѣдъ като славянитѣ заседали въ полуострова, политическата задача на Византия се състояла — да ги подчини подъ властта си и постепенно да ги погърчи. Прилагането на този планъ трѣгнало успѣшно прѣзъ втората половина на седмия вѣкъ, когато били прѣдприети цѣла редица походи и то главно противъ славянитѣ въ Тракия и Македония. Съ хитри и жестоки мѣрки, византийцитѣ успѣли да завладѣятъ нѣкои племена и се почнало погърчаването имъ. Колко е била голѣма опасността въ това отношение се вижда отъ обстоятелството, че тѣзи славянски племена, които се заселили въ Пелопонесъ и Тесалия и които останали дълго врѣме подъ гръцко владичество, изгубили своята народностъ и само нѣколко имена на села и мѣстности ни напомнятъ за нѣкогашното тѣхно сжществуване. Подобна зла участъ би постигнала и славянитѣ въ Македония, Тракия и Мизия, ако не бѣха наврѣме обединени въ една държава отъ едно чуждо тѣмъ по произходъ племе — *българи*.

Старитѣ българи, или както още ги наричаме *прабългари*, за разлика отъ сегашнитѣ българи, — сж отъ турански произходъ. Тѣ сж станали извѣстни въ историята прѣзъ петия вѣкъ, когато населявали областта на сѣверъ отъ Азовско море по р. Кубань. Частъ отъ прабългаритѣ била увлѣчена къмъ западъ отъ общия потокъ на народнитѣ движения прѣзъ тази епоха, та въ края на петия и въ течение на шестия вѣкове отдѣлни дружини нападали на Византия съвмѣстно съ славянитѣ. Когато аваритѣ подчинили славянитѣ и прабългарскитѣ орди, признали аварската върховна властъ, безъ да се лишатъ, обаче, отъ своитѣ главатари.

Слѣдъ освобождението на западнитѣ славяни отъ аварското иго и поражението, което нанесли сърбо-хърватитѣ на аваритѣ, аварската мощъ почнала да отпада. Византия, която страдала отъ нападенията на тѣзи авари, се опитала да имъ създаде неприятели и на изтокъ. За тази цѣль императоръ Хераклий влѣзълъ въ сношение съ *Кубрата*, князъ на една голѣма прабългарска орда, и го подбутналъ да възстане противъ аваритѣ. Кубратъ дѣйствително сполучилъ да освободи своя народъ отъ владичеството на послѣднитѣ и обединилъ всички прабългари въ една мощна държава. Ала тя не прѣживла основателя си — слѣдъ смъртта му се разпаднала на съставящитѣ я орди, като начело на всѣка отъ тѣхъ застаналъ по единъ отъ петитѣ Кубратови синове. Трима отъ братята трѣгнали съ дружинитѣ си къмъ западъ, а двамата останали въ старото си отечество и съсѣднитѣ земи.

Отъ напустанитѣ приазовската област Кубратови синове единъ отишълъ въ Италия, вториятъ *Куберъ* — въ Панония, а третиятъ — *Аспарухъ*, прѣминалъ Бесарабия и се установилъ въ делтата на р. Дунавъ, гдѣто се и укрѣпилъ. Дружинитѣ на първия се смѣсили съ населението на новото имъ отечество и съ течение на врѣмето изчезнали, безъ да оставятъ слѣда въ историята. *Куберъ*, начело на своята орда и прѣселени прѣди 70 години гърци въ Панония, прѣминалъ Дунава, прѣбродилъ сѣверната частъ на Балканския полуостровъ и около 675 год. се установилъ въ тѣй нареченото *Керамисийско поле* (между Градско и Прилѣпъ). Като влѣзълъ въ приятелски врѣзки съ *сагудатитѣ*, *Куберъ* искалъ да прѣвземе Солунъ, ала планътъ му пропадналъ. Какво е станало по-послѣ съ него, не знаемъ: вѣроятно той билъ убитъ отъ орджия на византийцитѣ, а хората му слѣдъ врѣме се смѣсили съ сагудати и бърсящи и се прѣтопили между тѣхъ.

Мѣстото, което заелъ Аспарухъ и ордата, — Дунавската делта, — било тѣсно и негодно за трайно заселване. Оттука Аспарухъ минавалъ съ дружината си често Дунава и навлизалъ въ прѣдѣлитѣ на Византия. Императорътъ Константинъ Погонатъ прѣдприелъ походъ противъ прабългаритѣ, ала прѣтърпѣлъ поражение. Аспарухъ навлѣзълъ въ Мизия и завладѣлъ източната ѣ частъ. Първата му грижа е била да се споразумѣе

съ тамошните славянски племена, което не било трудно, защото имали общи неприятели — византийците на юг, аварите на сѣверо-запад. Аспарухъ сѣвързалъ съюзъ съ славяните, като имъ наложилъ своето прѣдводителство и за защита на новооснованото княжество прѣселилъ *сѣверците* отъ Чатъкавакия балкански проходъ къмъ юго-източните проходи. Отъ тамъ прабългарите съвмѣстно съ славяните нападнали на византийските владѣния въ Тракия и Константинъ Погонатъ билъ принуденъ да сѣвърже миръ съ Аспаруха, като призналъ владичеството му на сѣверъ отъ Стара-Планина и се задължилъ да му плаща годишенъ данѣкъ. Това станало въ 679 година; тя се счита и годината, въ която се основава българската държава на Балканския полуостровъ.

Сътрудничеството между прабългарите и славяните, които останали извѣстно време подъ властта на Византия слѣдъ образуването на Българската държава, се продължило: славяните въ Македония и Тракия се стремѣли да се освободятъ отъ Византия и да влѣзатъ въ границите на България. Къмъ 688 год. между българите и славянските племена въ източна Македония и Родопите имало нѣкакво разбирателство. Византийскиятъ императоръ Юстинианъ II побързалъ да го осуети. Той нападналъ същата година прабългарите, отблъсналъ ги, ударилъ на славяните и дошълъ до Солунъ: 30 хиляди души отъ тѣхъ прѣселилъ въ Мала-Азия. На връщане отъ похода, обаче, прабългарите прекакали византийците, разбили ги съвсѣмъ и императорътъ едва се спасилъ. При *Кормисоша* (746—762) славяни и прабългари пакъ застрашавали Византия. Византийците въ 758 год. нападнали македонските славяни и ги плѣнили, а на слѣдната 759 година ударили на прабългарите, но послѣдните разбили византийските войски, та императорътъ Константинъ Копронимъ се върналъ безславнo въ Цариградъ. Скоро слѣдъ това българскиятъ князь *Телецъ* въ 762 год. трѣгналъ срѣщу Византия, като ималъ за съюзници не малко славяни. Прѣзъ време на прабългарските междоусобици въ 764 год. когато императоръ Константинъ Копронимъ ужъ прѣговарялъ за миръ, византийците рекли да отслабятъ съвсѣмъ България откъмъ своята тракийска граница, която се пазѣла отъ съюзното на прабългарите славянско племе сѣвери. Когато *Славунъ*, князътъ на сѣверите, билъ издайнически заловенъ и клисурите останали незащитени, гърците нападнали България въ 765 г. Прѣзъ слѣдната 766 год. новиятъ походъ на гърците срѣщу България билъ осуетенъ отъ бурята край Анхиало, дѣто погинала цѣлата гръцка флота, 2600 кораба, съ войските заедно. Тракийските славяни изпользували слабостта на Византия и бурите, които върлували въ Бѣло море, та плѣнили гърци по бѣломорските острови Имбросъ, Тенедосъ и Самотраки. Едвамъ въ 768 год. плѣниците били откупени за 2500 копринени дрехи. Солунчанинътъ Камениатъ свидѣтелствува, че между българите, които въ

904 год. владѣли току до Солунъ, и съсѣднитѣ славѣнски племена *Драговати* и *Сагудати* имало дружески врѣзки, търговска размѣна и „удивително дълбокъ миръ.“

Разширението на българската държава въ южна и юго-западна посока е станало както слѣдва.

При *Аспаруха* (679—701 г.) Българското княжество е граничело на изтокъ съ Черно море, на югъ Стара-Планина и на западъ р. Искъръ, а послѣ р. Тимокъ.

При *Тервеля* (701—722 год.) въ прѣдѣлитѣ на Българското княжество влѣзла областта *Загорие* въ Тракия; южната граница вървѣла отъ Черно-море при Бургазъ до Родопитѣ къмъ срѣдното течение на Марица.

При *Крума* (803—814 год.) българитѣ завоювали Софийската област на юго-западъ и приморската област съ нейнитѣ пристанища Месемврия, Анхиало и Девелтъ на юго-изтокъ.

При *Омортага* (814—832) — южната граница вървѣла по Родопитѣ, а сѣверо-западната достигала до Срѣмъ между Драва и Сава.

Пресиамъ (832—852) завладѣлъ земитѣ по долното течение на *Струмъ* и *Места* и стигналъ до морето. *Битолската* и *Охридската* области били отцѣпени отъ Византия и присѣдинени къмъ България; значи, цѣла почти Македония влѣзла въ прѣдѣлитѣ на Българското княжество. Въ царуването на Пресиамъ, вѣроятно въ свръзка съ неговитѣ походи, избухнало въстание срѣдъ пелопонескитѣ славѣни.

Борисъ (852—888) затвърдилъ съ договоръ извоюванитѣ граници при Пресиамъ и Охридъ, гдѣто светителствувалъ Величкия епископъ *Климентъ*, станалъ центъръ на славѣно-българска просвѣта.

Симеонъ Велики (892—927) обединилъ подъ своя скиптеръ всички славѣни въ Мизия, Тракия, Македония и даже онѣзи въ Албания и Тесалия. Западната граница вървѣла по Адриатическия брѣгъ, а южната на разстояние 10—20 км. отъ Солунъ; послѣдната граница била строго опрѣдѣлена съ каменни стѣлбове, на единъ отъ които било писано: „Граница между ромеитѣ и българитѣ. Въ врѣме на Симеона, по Божя милостъ князь на българитѣ, въ врѣме на Теодора оглу-тарканъ и въ врѣме на Дристра комитъ“ (904 год.). Слѣдъ голѣмата побѣда надъ византийцитѣ при р. Ахелой въ 917 год. Симеонъ се прогласилъ *царъ на българитѣ и ромеитѣ*, а архиепископътъ — добилъ *патриаршески титулъ*.

Слѣдъ смъртта на Симеона, синъ му царъ Петъръ сключилъ миръ съ Византия. Мирниятъ договоръ съдържахъ петъ статии: въ първата Византия признавала царската титла на българския владѣтель; въ втората била призната независимостта на българската църква и патриаршеската титла на нейния началникъ; въ третата Византия се задължила да плаща ежегодно опрѣдѣленъ данѣкъ на българитѣ; четвъртата прѣдвиждала размѣната на плѣнниците, а въ петата се

определяли границите на Българското царство откъм византийските владения. Тези граници били; на север р. Дунав от устието ѝ до вливането в нея на р. Драва; на изток, запад и юг България допирала до трите морета — Черно, Бяло и Синьо (Адриатическо). Въ България влизали цяла сегашна България, южна Тракия, Македония, част от Тесалия, Албания и Сърбия. От цялия Балкански полуостров на Византия оставали част от Тракия с Одрин, Пелопонес и Средна Гърция. Солун с част от крайбрежието на Бяло море и Драч с околното крайбрежие. Според арабския писател Ал. Масуди, българските владения имали тогава 10 дена път на ширина и 30 дена — на дължина. Сжщото потвърждава и французин Вилхелм Тирски.

Въ 931 год. сърбитъ възстанали и с съдействието на Византия се освободили от българското владичество.

Поради това, че българският царски дворъ подпаднал подъ развъртащото влияние на Византия, въ 963 год. възстаналъ племенния княз на Бърсяците Никола, с целъ да сваля Петра. Никола не успял да сваля Петра, ала откъснал от неговите владения възстаналите области и България се раздѣлила на две: *Източна* с столица Прѣславъ и *Западна България*, въ която влизала Македония, Албания, Моравската област, Видинъ и Сръдецъ, със столица *Сръдецъ*, а послѣ по редъ *Воденъ*, *Прѣспа* и *Охридъ*.

Въ 971 год. Източното българско царство било завоювано отъ Византия. Владѣтелъ на Западното българско царство *Самуилъ* (976—1014), най-младиятъ отъ синовете на Никола, още въ първите години на царуването си освободилъ Източното българско царство и наново обединилъ българския народъ. Въ войните си противъ Византия той стигналъ дори до Пелопонесъ, ала отъ 996 год. насамъ военното шастие му измѣнило. Самуилъ умрялъ въ 1014 год. отъ ударъ въ сърцето, поради катастрофата при Бѣласица — плѣняването и ослѣпяването на 14,000 негови войници. При братанеца му Иванъ Владиславъ цяла България подпаднала подъ властта на Византия (1018).

Прѣзъ врѣме на първото българско царство е станало постепенното сливане между прабългарите и славните. Съ разширяването на българската държава славянският елементъ, който още прѣзъ врѣмето на Аспаруха билъ по-многочисленъ отъ прабългарите, взималъ все по-големо и по-големо числено надмощие надъ послѣдните. Прабългарите се прѣтопили въ тази славянска маса, която оставила само името си — *българи*. За сливането на двѣте раси най-много допринесла християнската религия, като направила възможно сродяването чрезъ бракове на славни и прабългари. Славно-българската писменостъ, измѣнена отъ Солунските братя Св. Кирилъ и Методий, сжщо така изиграла не маловажна роля въ пославняването на прабългарите. Прѣзъ десетия вѣкъ населението

въ Мизия, Тракия и Македония, само се наричало и съседитѣ го наричали *българско, блг ри*.

Когато византийският императоръ Василий II покорилъ България, той ѝ назначилъ особенъ управителъ, грѣкъ разбира се, който се наричалъ *дуксъ на цѣла България*. Сѣдалището му било отначало въ *Охридъ*, а по послѣ въ *Скопие*. Охридската патриаршия пѣкъ била прѣименувана въ *Охридска Българска Архиепископия* и тя просуществовала до 1767 година, когато по кознитѣ на Цариградския патриархъ била унищожена отъ турцитѣ.

Първитѣ опити за възстания на македонскитѣ българи въ 1040 и 1072 година не сполучили. По-щастливо излѣзло повдигането на българитѣ отъ Търновско въ 1185 подѣ водителството на двамата брата боляри *Петаръ* и *Асѣнь*. Слѣдъ деѣ годишни борби Византия се видѣла принудена да признае чрѣзъ договоръ независимостта на сѣверна България, която имала сжшитѣ почти граници, каквито при Аспаруха. Наскоро слѣдъ това избухнало възстание и въ Македония, въ Струмишко, гдѣто се образувало българското княжество на Стреза. Въ 1195 год. българитѣ стигнали до Срълещъ. Ала на третия отъ братята — Царъ *Колояна* (1197—1207) се отдало да прибере въ границитѣ на Българската държава почти цѣла Македония. Той загиналъ подѣ стѣнитѣ на Солунъ при обсадата на този градъ.

Иванъ Асѣнь II (1218—1241) сполучилъ да обедини на-ново всички българи. Източната граница опирала на Черно море и въ посока на Цариградъ достигала до рѣката Еркене, притока на Марица. На югъ и на западъ България граничила съ Бѣло море и Адриатическо море. Царскиятъ титулъ на българския владѣтель и патриаршеския санъ на българския църковенъ глава билъ признатъ, както отъ папата, така и отъ грѣцкия патриархъ. Слѣдъ смъртта на Асѣня II почва упадѣна на България. Прѣзъ врѣмето на *Константинъ Асѣнь* (1258—1277) частъ отъ Македония подпада подѣ византийско робство. Поради нападенията на татаритѣ отъ сѣверъ, византийцитѣ отъ югъ и сѣрбитѣ отъ сѣверо-западъ България не могла вече да добие прѣдишната си мощъ. Опитътъ на *Ми-халъ Шишманъ* (1325—1330) да освободи Македония несполучилъ. Слѣдъ него царували *Иванъ Александъръ* (1331—1371) и *Иванъ Шишманъ* (1371—1393); при послѣдния България паднала подѣ ударитѣ на османскитѣ турци. (Слѣдва).

Хр. Коцевъ

Страници изъ споменитѣ ми.

Първи афери.

Членове на Централния Мак. Одр. Револ. Комитетъ въ Солунъ прѣзъ 1896—97 год. бѣха: Д. Груевъ, Дръ Хр. Татарчевъ, Ив. х. Николовъ, Ѓѣорче Петровъ и азъ. За такива се считаха и главнитѣ ръководители въ Битоля Пере Тошевъ, въ Скопие Христо Матовъ и въ Шипъ Петъръ попъ Арсовъ. Покрай устната пропаганда, която се водѣше отъ по-първитѣ членове на организацията, чувствувахе се нужда отъ писмена агитация, отъ вѣстници и книги съ революционно съдържание. За тая цѣль се доставяха много вѣстници и книги по австрийската поща въ Солунъ, а отъ тукъ се разнасяха отъ особени куриери по всички градове и села. Вѣстниците, които се получаваша отъ България, не отговаряха на нуждата. За това рѣшихме да издаваме на хектография в. „Бунтовникъ“ и почнахме. Като редакторъ на вѣстника бѣше Г. Петровъ, който пишеше по хубавитѣ уводни статии, а азъ ги прѣписвахъ и въ кжци самъ ги хектографирахъ. Струва ми се, че издадохме прѣзъ тая год. 8—9 броя. Такъвъ, но съ друго име, почнаха да издаватъ и въ Одринско, по-късно и въ Битоля, и въ Скопие. Вѣстникъ „Право“ който се издаваше въ София отъ Карайововъ и Наумовъ, бѣше единствения печатанъ органъ, който до нѣкъждъ отговаряше на нуждата отъ духовна храна. Нѣмаше и достатъчно книги съ революционно съдържание: съчиненията на Ботева, „Запискитѣ“ на З. Стояновъ, „Миналото“ на Заимовъ, „Подъ Игото“, „Нова Земя“, „Хжшове“, „Повѣсти и разкази“, „Поля и Гори“, Епопеята на забравенитѣ“ и др. отъ Ив. Вазовъ, Съчиненията на Л. Каравеловъ и пр. се поглѣщаха съ жажда отъ посветенитѣ членове на организацията. Така революционния духъ растѣше, крѣпнѣше и се засилваше; робътъ почна да ходи съ дигната глава, да свада дързъкъ и неустрашимъ, очитѣ му кръвясаха и почна да скърца зжби и да се готви за разплата съ вѣковния си душманинъ. По-рано той търпѣше като волъ и обиди, и псувни, и бой, и грабежъ, и безчестие и треперѣше отъ страхъ прѣдъ турчина, безропотно понасяше всички мъжки и страдания и бѣше благодаренъ да му оставятъ поне душицата, за да може да живѣе като скотъ и се молѣше на Бога по-скоро да го освободи, но Богъ не чуваше молбата му и теллото отъ денъ на денъ ставаше по-грозно. Той чакаше или агата да се смили, или пъкъ Господъ, който му е изпратилъ това наказание, това черно тегло и нескончаемо робство, да се смили и му прости тежкитѣ грѣхове. Той вѣрваше наивно, че единъ день, когато изкупи грѣховетѣ си, Господъ ще прати легионитѣ си и ще изгони турцитѣ отъ земята му, ще имъ вземе силата и царството. Но откакъ почна да слуша опасното слово на апосто-

литѣ, че той е длъженъ самъ да си помогне, самъ да се помъчи да се освободи, а не да чака отъ Бога да му пусне свободата въ кошница, че трѣба на псувнята съ псувня, на плѣсницата съ плѣсница, на крушума съ крушумъ и на сабята съ сабя, динамитъ и бомби да отговаря, защото който нѣма куражъ да се защити, да се бие на смъртъ и животъ за своята честъ, за човѣшкитѣ си права и за свободата си, него всѣкой ще рита и тъпчи — отъ тогава робътъ стана другъ. Той почна да възразява, да се защитава и отмъщава и за най-малката обида. Случаитѣ отъ саморазправа на българинъ съ турчинъ почнаха да ставатъ по-чести. За тѣхъ се приказваше съ възхищение, тѣ като примѣръ заразяваха и одързостяваха робскитѣ души.

Прѣзъ тая год. се отвори войната между Турция и Гърция, на самъ день Великденъ се почна войната. Още отъ рано тя се прѣдвиждаше и за всѣка евентуалностъ организацията трѣбваше да побърза да набави оръжие, съ което да се опита, макаръ и непригответена и безъ калени борци, да защити каузата на роба. Ето защо Д. Груевъ замина за София самъ лично да изтъкне нуждата отъ оръжие и сполучи да вземе чрѣзъ брата Иванови бракуванитѣ отъ държавата кримкови пушки. Гоце Дѣлчевъ се нагърби да организира прѣнасянето на пушкитѣ прѣзъ едникия въ това врѣме най-удобенъ каналъ — Винишкия. Прѣнесоха се набързо 2—3 хил. пушки въ Кочанско и Щипско. Това изведнѣжъ подигна температурата на духоветѣ до 100 градуса и тѣ почнаха буйно да кипятъ и клокочатъ. На бърза ржка почнаха да се обучаватъ въ военно изкуство първитѣ кадри отъ най-бойнитѣ и храбри момчета на организацията. Никой до тогава не бѣ хваналъ пушка въ ржцѣтъ си, а сега всѣкой молѣше, мило и драго продаваше, за да му дадатъ срѣшу 2 лири турски пушка. Който се удостоеше, не знаеше дѣ да се дѣне отъ радостъ, дѣ на по-скришно мѣсто да тури скъпата и опасна вещь. Отначало се мислѣше, че ще бѣде по-добръ да се складиратъ на нѣколко скришни мѣста и отъ врѣме на врѣме опрѣдѣлени момчета бѣха задължени да се грижатъ за тѣхното почистване, по послѣ се рѣши да се раздаватъ на по-добритѣ момчета, едно за да не бждатъ открити и заловени отъ турцитѣ всички изведнѣжъ и друго, да се приучатъ вече момчетата да държатъ и пазятъ въ тайна оръжието. Това бѣше първото изпитание за непривикналия до тогазъ на рискове робъ. Прѣнесоха се и бомби. Първиятъ опитъ да се изпратятъ бомби и отатѣкъ Вардара, въ Битолско, излѣзе несполучливъ: 3—4 коня, товарени ужъ съ оризъ, а вътрѣ въ чувалитѣ между ориза бѣха турени и по нѣколко бомби, минали благополучно Вардаръ и стигнали до Битоля. Тукъ колджитѣ мушнали желѣзнитѣ си шипове въ чувалитѣ, за да се увѣрятъ, че е само оризъ, и шиповетѣ ударили на твърдо. Огварятъ човалитѣ и що да видятъ? — Бомби! Залавятъ кираджията, Донката, отъ с. Ерджели, мой съученикъ отъ дѣ-

тинство, и подкарват конетъ въ правителствения домъ. Това изненада турцитъ, но, понеже още не имъ минаваше прѣзъ ума, че може да има революционна организация, не обърнаха сериозно внимание, за да заловятъ нишките на мрежата, която бѣ почнала да покрива страната. Разбира се, дали зоръ на Донката да каже, чий е оризътъ, кой му го е прѣдалъ да го кара при кого, ала той сполучилъ да ги излъже, че и той самъ не знаеялъ, че въ човалитъ има бомби, че човѣкътъ, който му прѣдалъ ориза и му заплатилъ кирията още въ Щипъ, му казалъ, че ще го чака въ Битоля и не го познавалъ, нито му знаеялъ името. — Тоя уменъ отговоръ се видѣлъ близо до ума за турцитъ и се отказали да издирватъ по-вече. Задържали кираджията въ затвора и слѣдъ 1—2 год. го освободиха. Българитъ, които знаеха и незнаеха — всички настрѣхнаха и вирнаха уши да видятъ краятъ. Тая първа афера възбуди духоветъ по цѣлата страна, мълвата разнесе и въ последната колиба новината, че българитъ иматъ бомби и се готвятъ за възстание.

„Бомбата е страшно нѣщо, си шушукаха проститъ българи. Тя не е като пушката: съ пушка само единъ човѣкъ ще убиетъ, а съ бомба — сто души! Сто бомби по сто души — турчинъ нѣма да остане!“

И наистина, до тогава бомбитъ не бѣха извѣстни; първи арменцитъ почнаха да си служатъ съ тѣхъ. Тая год. бѣ построена фабрика работилница за правене бомби близу до Кюстендилъ. Г. Дѣлчевъ завеждаше тая работа. Той бѣ намѣрилъ единъ арменецъ — майсторъ да прави бомби и съ негово съдѣйствие подъ негово ръководство се построи работилницата. Наши довѣрени момчета бѣха изпратени да работятъ и да научатъ това изкуство. Бомбитъ, които се фабрикуваха тамъ, се прѣнасяха тайно въ Кочанско и Щипско. Тѣ се пълнѣха съ силитра, туряше се единъ гвоздей дебелъ и една цѣвичка отъ стъкло, пълна съ дихидрофториста киселина. Като се хвърлѣше бомбата, цѣвътъ отъ сътресение се удряше о гвоздея, счупваше се и киселината подпалваше силитрата и избухваше съсъ силенъ трѣсъкъ, а желѣзната бомба, дебела 1—2 см. се прѣскаше на множество парчета, всѣко отъ които можеше да убие човѣка.

Войната се свърши съ поражение за гърцитъ, а България, която правѣше всички жертви и усилия, за да консолидира и стабилизира международното си положение, или подобръ положението на князъ Фердинанда — да бжде признатъ отъ европейскитъ държави, не можѣ да използва първиятъ благоприятенъ моментъ, който ѝ се прѣдстави, за да извоюва и наложи автономията на Македония.

Ние въ Македония не бѣхме още факторъ, за да се намѣсимъ, да дигнемъ възстание и да прѣдизвикаме насила намѣсата на България. Отъ друга страна смѣтахме, че едно възстание въ Македония би услужило само на Гърция. Ето защо ние се радвахме, че гърцитъ не сполучиха да навлѣзатъ въ

прѣдѣлитѣ на Македония; радвахме се, че турцитѣ побѣдиха, а България можа да изтрѣгне поне бератититѣ за владици и да прати въ Македония търговски агенти. Помня съ каква гордостъ и тържество въ душитѣ гледахме на първитѣ търговски агенти: Шоповъ, Стойчевъ и Ризовъ, които бѣха пристигнали въ Солунъ тъкмо въ деня на погребението останкитѣ на убития отъ сръбски платени орждия български учител Хр Гановъ. На това шумно погребение присѣстствуваха и първитѣ български „консули“, както ги наричаше простолудиего; българитѣ до единъ се стекоха и изпълниха улицитѣ на Солунъ, за да манифестиратъ на пукъ на гърцитѣ и сърбитѣ своето тържество начело съ „консулитѣ“, които имаха и цилиндри на главата, както и европейскитѣ. Всички българи плачеха отъ скърбъ и възмущение поради убийството на учителя, а като погледнѣха на „консулитѣ“, плачеха отъ радостъ и възторгъ. Такъво многолюдно погребение Солунъ не бѣ виждалъ: гимназиялниятъ хоръ пѣше погребалното „Свети Боже“, отъ което настрѣхваха коситѣ на всички. . .

Други по-крупни акции на организационнитѣ хора прѣзъ това врѣме бѣха слѣднитѣ.

Въ Кюстендилъ единъ чиновникъ по пощата, съчувственикъ на Организацията, Златаревъ, бѣ заграбилъ 23 хиляди лева отъ пощата, съ цѣль да ги даде на Организацията, която се чудѣше, отгдѣ да вземе пари, за да посрещне нуждитѣ си за фабрикуване бомби, за купуване на други боеви материяли и пр. Когато получихме извѣстие отъ София за тоя прѣвъ крупенъ грабежъ, толкова се зарадвахме, щото ни се стори, че тѣ сж не 23 хил., а 23 милиона лв. Но за онова врѣме и 23 хил. бѣха много. Спомнямъ си, какъ по тоя случай размѣняхме мимически знаци съ Г. Петровъ прѣзъ междучасието въ учителската стая на мъжката гимназия въ Солунъ. За да ни не чуютъ другитѣ учители, ние на прѣсти броехме нѣщо и се поглеждахме крадишкомъ, съ пламнали отъ радостъ очи. Обаче, слѣдъ нѣкой день получихме друго писмо отъ Дѣлчевъ въ София, което ни попари като съсъ слана. Задигнатитѣ пари Златаревъ закопалъ въ едно дере близу до Кюстендилъ, повѣрилъ тайната на единъ свой другаръ и побързалъ да се прѣхвърли въ Македония (въ Щипъ), за да не падне въ ржцѣтѣ на българската полиция. Другарьтъ му, името на когото не помня, се възползувалъ, откопалъ паритѣ тайничко и отишълъ въ София да си поживѣе съ тѣхъ. Струва ми се, че Гоце, слѣдъ като му бѣ говорилъ да ги даде, наредилъ да го прѣчукавъ и нито той нито Организацията видѣ хаиръ отъ тѣзи пари.

Все по туй врѣме, въ началото на пролѣтъта, се случи и първата комитетска афера, която имаше сжщата цѣль — да се набавятъ срѣдства за Организацията. Велешкитѣ богатѣ търговци въ Солунъ, братя Весови, бѣха поканени отъ коми-

тета въ Велесъ да броятъ 20—30 лири. Обаче, тѣ не благоволиха да дадатъ ухо на прѣдупрѣжденията и заплашванията отъ страна на комитета. Организацията още бѣ слаба, още не бѣ се проявила съ тероръ, за да задаватъ страхъ заплашванията ѝ. Учителтъ Гановъ бѣше зетъ на единия отъ двамата брата и голѣмъ противникъ на Организацията. Сигурно, той е съвѣтвалъ дѣда си да се не плаши отъ „дѣчурлига“ и „гамени“, както той обичаше да говори по адресъ на Даме и хората на Организацията. Единъ пжтъ въ мое присѣствие си позволи въ гимназията да изкаже купъ хамалски псувни по адресъ на Даме, безъ да подозира, че и азъ съмъ съзакланикъ. Не можахъ да се стѣпя и му отвърнахъ, цѣлъ пламналъ отъ негодувание: „тия, които днесъ лаятъ, угрѣ ще се кланятъ и ще въздигатъ паметници на сжигитѣ тия гамени!“ Той си прѣхапа езика и млѣкна.

Нѣколко дена подиръ това чухме, че двѣтѣ дѣца — ученици въ отдѣленията — на сжигитѣ тия брата Весови били задигнати и завлѣчени на нѣкждѣ отъ една чета. Работата била скроена тъй: учителтъ на тия дѣца Йор. Пърнаровъ, да изведе ученицитѣ ужъ на разходка въ срѣда подиръ обѣдъ вънъ отъ града къмъ опрѣдѣлено за това мѣсто. Четата отъ засада да ги нападне и да хване двѣтѣ дѣца заедно съ учителя. Речено и сторено: учителтъ завежда ученицитѣ на разходка, напада ги чета отъ 2—3 момчета и ги завлича заедно съ учителя имъ въ една пещера на разстояние 2—3 часа отъ Велесъ. Останалитѣ ученици, като пилища останали безъ майка, тръгнали изплашени и се върнали въ Велесъ. Полицията веднага праща потера и тукъ-тамъ слѣдъ 2—3 дена открила скривалището на четата. Безъ пушка да пукне, четата се прѣдала. Тая първа несполука покри съ срамъ Организацията, но отъ друга страна вдѣхна респектъ у страшливитѣ, защото тя доказа на дѣло, че има хора, които рискуватъ и всѣки часъ могатъ да приведатъ въ изпълнение известна присяга. Единиятъ отъ братята Весови, който живѣеше въ Солунъ, стреснатъ и изплашенъ отъ второ отмѣщение, поканва Груева и му брои за 20—30 лири — 200 лири, съ молба да не казва никому и да пише въ Велесъ да оставятъ брата му и дѣцата му на мира. Тая първа акция на велешани бѣ извършена безъ разрѣшение отъ Централния комитетъ въ Солунъ, както прѣдписваше уставътъ на Организацията. Тѣ само съобщиха за своя планъ, но не дочакаха разрѣшение. Четницитѣ заедно съ учителя лежаха по 3—4 години въ Еди-Куле.

Нападки, гонения и разцѣпване.

Наистина, членоветѣ на комитета въ Велесъ бѣха млади голобради дѣчурлига, 18, 20—23 год. момчета, но узрѣлитѣ и умни глави като Гановъ бѣгаха отъ дѣлото и нито сами смѣе-

ха, нито пъкъ вѣрваха, че въ Македония може да има „луди глави“, каквито сж били Ботевъ, Левски, Ангелъ Кънчевъ и др.

Тѣ имаха много долно мнѣние за българитѣ въ Македония: не единъ пътъ бѣхме чували отъ устатата на Бай Ганю отъ Свободна България, че македонцитѣ били „просяци, кемидадешковци, мюхурджии“ и пр., че за пари ставали и цигани. Това не само се говорѣше, а и пишеше по вѣстниците въ България всѣкога, когато нѣкой дертлия „хасъ българинъ“, ядосанъ на нѣкой македонецъ, трѣбваше да ухапе тоя послѣдния и се нахвърляше съ всичката злоба не само върху него лично, а и върху всички негови еднородци отъ Македония. Историята на тия ругатни и на тоя антагонизъмъ почва още отъ врѣмето на черковния въпросъ. Още тогазъ въ в. „Македония“, който имаше ужъ задачата да буди народно съзнание въ македонскитѣ българи, се срѣщатъ за првъ пътъ подигравки като: „ке ми дадешъ пари, ке се чинамъ бугаринъ“ и пр., безъ да се държи смѣтка, че съ това се хвърляше калъ и върху паметъта на св. братя Кирилъ и Методий, на Климента, Наума, Якимъ Кърчовски, Пейчиновичъ, архимандритъ Теодосий, Бр. Миладинови и пр. българи, родени въ Македония, работили и умрѣли въ борба за българския народенъ идеалъ. Обидитѣ не прѣставаха и когато народността на българитѣ въ Македония бѣ поставена и отъ сърбитѣ на изпитание и понеже се намѣриха единици, морално или материално изпаднали, които продадоха народността си, станаха сърби, огънь и жупелъ почнаха да се сипятъ по адресъ на всички македонски българи. Старата хула и псувня „ке ми дадешъ пари, ке се чинамъ бугаринъ“, доби нова редакция: „мюхюръ ми е — и овдѣ го клавамъ и ондѣ го клавамъ!“... Ала макаръ и подиграванъ, македонскиятъ българинъ не се озлоби и чувствувайки, че не пада по-долу отъ другитѣ българи въ любовта къмъ своята народность и даже ги прѣвъзхожда въ това отношение, той се готвѣше да пролѣе кръвта си, за да докаже на дѣло тази си любовъ и само на това дѣлбоко и свещено чувство се дължи запазването, упоритостта и фанатизмътъ на българитѣ въ Македония. Прѣслѣдвани съ огънь и мечъ отъ сърби, гърци, турци и младотурци; хулени отъ братя българи, — тѣ мощно и гордо издигаха още по-високо знамето на своята народность, докато пълни отъ радостъ и надежда, че бѣлноветѣ имъ се осъществяватъ, прѣзъ 1912 год. тѣ прѣдадоха това свещено знаме въ ржцѣтъ на побѣдоносния български войникъ, за да го грабнатъ съ измама и коварство сърбитѣ и гърцитѣ и днесъ да се гавратъ съ него и да го тжпчатъ. . .

Поменатитѣ нападки и хули се прѣвнесоха и въ Македония, дѣто разпалиха още повече умразата между българитѣ отъ свободна България и Македония. Арена на тия хули и нападки бѣ Солунската гимназия: тамъ учителитѣ отъ Бълга-

рия не прѣставаха да се гаврятъ въ очитѣ на учителитѣ и гражданитѣ отъ Македония съ най-свещеното имъ чувство, докато умразата избухна въ открита борба. Брошурата „Стамбуловщината въ Македония“ е писменъ документъ отъ оная епоха. Учителитѣ отъ Солунската гимназия се бѣха раздѣлили на два враждебни лагера: учителитѣ отъ свободна България, като Хр. Гановъ и нѣкои отъ „благоразумнитѣ“ учители, родомъ отъ Македония, държаха съ св. Екзархия, а П. п. Арсовъ, Ив. х. Николовъ и повече отъ виднитѣ граждани се групираха въ противния лагеръ. Въ Екзархията имаше настрояние да назначава учители отъ свободна България, явно да ги протезира, а да гони и прѣмѣства или уволнява учителитѣ родомъ отъ Македония като „неблагонадежни и сепаратисти“. „Сепаратисти“ имъ казваха, защото ужъ били противъ Екзархията, а не противъ неправдитѣ въ Екзархията и явното прѣдпочитане на жителитѣ отъ България. Тукъ, въ България, гонѣха македонцитѣ и ги пращаха да идатъ въ Македония да просвѣщаватъ народа си, а не да стоятъ въ България и да се грижатъ да управятъ работитѣ въ нея; тамъ пъкъ, въ Македония, Екзархията не можеше да ги търпи и биваха принудени или да се върнатъ пакъ въ България, или да останатъ на общинска служба като учители въ Прилѣпъ, Велесъ и Щипъ, защото въ тия градове общинитѣ не позволиха на Екзархията да имъ назначава и уволнява учителитѣ по свое усмотрение.

Така Китанчевъ стоя като учителъ въ Солунската гимназия всичко една година, а на другата година го уволниха като „безбожникъ“. Таневъ сжщо не можалъ да не се „провини“ и пр. до като слѣдъ 10 години македонцитѣ, свършили Висшето училище въ София, се намножиха и почнаха да се настаняватъ въ по-голѣмо число по училищата въ Македония, като екзархийски учители въ гимназиитѣ въ Солунъ, Битоля, Скопие, Стъръ, Одринъ и Цариградъ. Оттогазъ антагонизмътъ между двата лагера се засили и борбата стана явна. Разбира се, че не всички учители и граждани отъ Македония бѣха въ лагера противъ произволитѣ на Екзархията. Напротивъ, мнозина отъ учителитѣ, които се грижеха за положението и интереситѣ си, за да минатъ за богонадеждни, държаха страната на силнитѣ, които назначаваха и уволняваха. Сжщо и нѣкои отъ гражданитѣ, които имаха интересъ отъ Екзархията, държаха нейна страна. Течението на „сепаратиститѣ“ и „неблагонадежднитѣ“ сполучи най-послѣ да се организира за по-сериозна борба, както съ новитѣ фанариоти, тъй и съ политическитѣ потисници, турцитѣ. Така Македония мина още прѣзъ една фаза на борбата за черковно-училищни права и като че ли тая борба бѣ единъ отъ мотивитѣ, които подтикнаха идеята за организиране на народнитѣ сили на революционна почва. Истинската интелигенция, върнитѣ и прѣдданни чедъ на Македония, гонени въ България и наричани „арнаути, цинцари,

продажници и кемидадешковци“, прѣдпочитаха да умратъ въ родината си, отколкото да се върнатъ въ България и да слушатъ поруганията съ народната имъ честъ. Гонени и тукъ въ Македония не само отъ турци, сърби и гърци, а и отъ Екзархията, тѣ бѣха принудени да поведатъ борба на четири фронта, съ неравни сили противъ четири несравнено по-силни и негласно съюзени неприятели. Тѣмъ и на умъ не идваше мисълта да избѣгатъ въ Сърбия и Гърция, гдѣто ги чакаха съ широко отворени обятия. И за да не пълнатъ затворитѣ, избѣгваха въ планинитѣ и горитѣ. Така се появиха първитѣ революционни чети, които още повече подигнаха революционния духъ у населението. Тѣ служеха не само като прибѣжище на провиненитѣ легални дѣйци отъ организацията, а още и като мощно и ефикасно оръжие за изпълнение рѣшенията на районнитѣ комитети. Всички терористи по градоветѣ постепенно намѣриха мѣстото си въ тия чети, въ които тѣ каляваха боевата си способностъ. Селяни и граждани, станали невъзможни като легални дѣйци, бързаха да се спасяватъ въ четитѣ. Така се рекрутираха първитѣ боеви кадри на Организацията.

Когато благоразумнитѣ патриоти видѣха, че се изплъзва почвата подъ краката имъ, че народътъ масово трѣгна подиръ водителитѣ на революционното дѣло, а Екзархията почна да губи онова уважение, което имаше по-рано, и тѣ по внушение отъ Върховния комитетъ въ София, се прѣстрашиха да играятъ на революция. Върховния комитетъ претендираше да дирижира отъ вънъ вжтрѣшната революционна организация, да знае нейнитѣ ръководители поименно, да дава срѣдства за набавяне оръжие, но срѣщу това да има върховното право на санкция върху акциитѣ, които трѣбваше да се прѣдприематъ и още да знае складоветѣ, да рѣшава и издава присъди, да утвърждава или отхвърля такива и най-послѣ той да опрѣдѣля момента за възстание — единъ видъ да играе ролята на министерство на външнитѣ и вжтрѣшнитѣ работи на Организацията. Правиха се много опити за споразумѣние, ала на праздно. Вжтрѣшната организация начело съ централния комитетъ въ Солунъ, държеше неотклонно своя принципъ на самостоятелностъ и отговаряше: „Който иска да знае хората, материалитѣ, намѣренията, рѣшенията, дѣлата и срѣдствата на Организацията, да заповѣда вжтрѣ да влѣзе въ нейнитѣ редове, а не отъ вънъ да вика: „умрете, за да се освободимъ!“

На чело на Върховния комитетъ стоеше генералъ Цончевъ, бившъ адютантъ на Фердинанда. Това даваше поводъ на членоветѣ на Централния комитетъ да подозиратъ Върховния комитетъ, че е оръжие на двореца, че той нѣма искрено желание да служи на осветения принципъ — автономията на Македония, а да прокарва политиката на България.

(Продължава).

Въ Македония. J

Черното тегло на брата въ окупирана отъ сърби и гърци Македония расте и се шири изъ цѣлата страна, като есенната мъгла изъ тжжнитѣ запуснѣли македонски полета. Тжжжжжъ стари и млади, мжже и жени, тжжжжжъ дѣца, тжжжжжъ всички и оплакватъ горчивата сждба — мащеха, която подгорчва старинитѣ на първитѣ, прѣждеврѣменно застарява младитѣ и отнима радостта на крѣхкото дѣтство. И тия страдания, на които е изложено македонското население, не сж изкупление или наказание за сторени отъ него грѣхове въ сегашното или миналото. Тѣ не сж даже страдания, чрѣзъ които се постига щастieto и благоденствието на ония населения и народи, въ името на които ржководницитѣ въ двѣтѣ съседни държави ги причиняватъ и поддържатъ. Напротивъ, това сж не само незаслужени страдания на едно население, което нищо чуждо не е искало, никому зло не е мислило, а страдания причинени отъ безпрѣдѣлната алчностъ на остъръ шовинистиченъ бѣсъ, теглила за угода на единъ безподобенъ империализъмъ, които носятъ не по малки страдания и теглила въ самитѣ страни—гнѣзда на тия двѣ язви—и които ще станатъ източникъ на нови балкански кървопролития, на нови европейски усложнения.

Македония е една страна, кждѣто властта и нейнитѣ органи не гледатъ нищо друго, освѣнъ какъ и какъ по-вече да богатѣятъ — и охолничатъ за смѣтка на съсипаното население; това е окупирана областъ, въ която отрепкитѣ на окупаторкитѣ държави въ качество на административни чиновници служатъ на една безчовѣчна кауза и на най-грубитѣ си егоистични интереси. На мѣстното население въ тая страна се гледа като на безловесно стадо, прѣдначначено да бжде мълзено и стрижено до кръвъ.

Илюстрация на плачевното положение въ окаяна Македония може да даде едно отъ селата въ Царево-селска околия. То е селото Крушица, състояще се отъ около 20 кжжи. Въ него срѣбската властъ е изпратила 27 д. войници. За единъ периодъ отъ около 2 $\frac{1}{2}$ мѣсеца тия 27 души ето що сж коствували на селската община.

	Динари.
За тютюнъ на войницитѣ	150 —
Дребенъ разходъ	2500 —
На офицеритѣ	1100 —
53 глави овце по 300 дин.	15,900 —
5 глави свине по 1000 дин.	5000 —
95 фурци хлѣбъ = 1780 оки по 5 дин.	8,900 —
30 оки масло по 50 дин.	1,500 —
90 кокошки по 20 дин.	1,800 —

3 кошери медъ = 60 оки по 30 дин.	1,800 —
1500 яйца по 0'60 дин.	900 —
90 шиника = 810 оки ечмик по 4 дин.	3,240 —
всичко 42,790 дин.	

Илюстрацията не ще бжде пълна, ако не си прѣдставимъ, че Крушица е само едно отъ безбройнитѣ села, а Царевоселско — само едно отъ всичкитѣ околии на Македония, дѣто сж разквартирувани войнишки команди на такива начала, т. е. на гърба на мѣстнитѣ селяни. Защото нѣма почти македонска околия безъ такива изедници, и редко сж селата, които не хранутатъ такива.

Прибавете къмъ това и разточителствата на официалнитѣ бандити и кърсердари въ Македония като ония на злодѣите отъ рода на Църцорийски, Търговишки, Максимъ, Стойчо и пр., които сж периодическия бичъ на македонскитѣ села и ще разберете, какъ се разсипватъ цѣли общини, околии, окржзи, какъ се тласка къмъ икономическо разорение цѣла Македония.

А що се отнася до терора, който всѣватъ тия злодѣи съвмѣстно съ жандарми и войници, това съставлява отдѣлно перо, което не се подава на никакви изчисления и цифри: той е неопикуемъ. Безъ да се откъснать нито отъ едно отъ старитѣ терористически сръдства, новата му фаза се състои въ събличане на жени и бой по голо тѣло. *Тая безчовѣчна система се прилага напоследѣкъ въ редица села на една отъ сѣвернитѣ македонски околии.* Поводъ за това може да послужи всѣки подозрителенъ кучешки лай, изкачането на подгоненъ заекъ, или прѣдполагаемото присѣствие на нѣкой забѣгналъ „бугарашъ“, който се е напарилъ отъ бича на пандурина, или е изпиталъ прѣлестъта на сръбския занданъ, или пъкъ нѣма достатъчно довѣрие въ сръбското „правосудие“.

Солунъ, чрѣзъ който Македония подъ турски режимъ все можеше да диша, но който днесъ е едно затворено и мъртво пристанище и за владѣтелката му Гърция, и за самата Македония, почна напоследѣкъ да мами апетита на сърбитѣ, които, като опитни изнудвачи на своитѣ сѣюзници, прѣдвяватъ надъ него права, които гърцитѣ считатъ доста прѣкалени, но бидейки поставени по своя вина въ много жалко вънѣшно и още по жалко вътрѣшно положение, чувствуватъ се безсилни да имъ се противопоставятъ. Но едва признали отъ нѣмай кждѣ тия сръбски искания за свободна зона въ Солунското пристанище, ето че гърцитѣ сж поставени въ още по-трудно положение да се справятъ съ други по-нови и по-унизителни за тѣхъ искания. Сърбитѣ заговорватъ вече за сръбски консулства въ Воденъ и Леринъ; тѣ искать културни национални права за „славянския“ елементъ въ тия даѣ околии

и за населението въ Мъгленията, което 95% се състоело отъ „чисто сръбско“ население. По тоя начинъ Македония, единъ пжтъ разпрѣдѣлена между нейнитѣ натрапени и' незаконни господари, става отново арена на явни и тайни съзтезания между бившитѣ и сегашни съюзници по форма, а стрѣвни съперници въ дѣйствителностъ за по-голѣмъ дѣлъ отъ една случайна и богата плячка.

Гърция днесъ е злѣ. Тя ще бжде заставена да бжде мирителна и отстъпчива. Колкото и да се чувствува засегната отъ факта, че я издебватъ въ единъ чикмакъ-сокакъ; колкото и да скваща хищничеството и безчестието на своя съюзникъ-изнудвачъ, тя ще кжса и ще хвърля, за да залѣжи още колкото може отъ плячката. Това е все една война, макаръ и безъ кръвъ: веръ та куртулъ. И най-сетнѣ все чужда земя ще отстъпва македонска земя. Това, което чрѣзъ подобно изнудване спечели другата, по-силна днесъ страна, ще бжде „спечелено“ за нейнитѣ икономически и националистически интереси. Сърбия ще се види съ по-свободни ржицъ за развитието на своя капитализъмъ. Тя ще се почувствува може би по-щастлива, че ще прибере въ своитѣ граници още 200 или 300 хиляди „славяни“ като свои подданици. Но тая ожесточена борба между днешнитѣ лъжесъюзници, водена за Македония, има друга една страна. Както Гърция, която е принудена да отстъпва, ще отстъпва чужда, македонска територия и чужди, македонски права, така и Сърбия ще „печели“ чужда територия и чужди населения. А чуждата територия и чужди населения, колкото сж по-голѣми, толкова сж по-малко спечелени. За това отъ тая борба нѣма загуба за Македония и когато дойде редъ да каже и тя своята дума по всичко, що се върши днесъ въ нейно име безъ нейно съгласие, ще я каже толкова по-свободно и по-рѣшително, колкото по-цѣлостна остане територията ѝ по-сплотени населенията ѝ, колкото по-скарани и по-омаломощени се раздѣлятъ нейнитѣ претенденти. За Македония послѣдна дума ще иматъ македонцитѣ.

* *

Думата на македонцитѣ като че ли почва да се долавя вече. Извѣстни данни недвусмислено подчертаватъ тая днешна вѣроятностъ, която има всички изгледи на утрѣшна дѣйствителностъ. Сръбски официозни комюникета донесоха извѣстието, радостното за сърбитѣ извѣстие, че единъ страшенъ за режима македонски агитаторъ загиналъ на засада въ едно село отъ далечнитѣ западни македонски околии — Крушовско. Тоя войвода тѣ казваха по име — Любомиръ Весовъ отъ Велесъ. Ако радостта на сърбитѣ е основателна, т. е., ако горниятъ фактъ се потвърди, какво трѣбва да се дири въ него, какво говори той самъ по себе си? — Много, и на първо мѣсто най-сжществено отъ всичко е това, че мръжата на македон-

ският революционер, който сръбският съдилища въ Скопие и Куманово констатираха въ твърдъ изправно положение за македонският околии отсамъ Вардара, се простира чакъ до славното Крушово... И Прѣспа... Защото, макаръ и на по-низкъ тонъ, пакъ сръбски комюникетата съобщаватъ за друго едно ожесточено сражение, станало напоследъкъ въ Прѣспанско между сръбска потеря и една многобройна мѣстна революционна чета подъ войводството на Илия Костурчевъ. Комюникетата, както е прѣдадено въ бѣлградския в. „Време“, завършва пакъ съ „радостното“ извѣстие за смъртта на тоя македонски войвода, макаръ многобройната му дружина да е останала здрава и читава. Какво говори и тоя втори фактъ, ако не това, че революционната вълна се шири и разраства изъ цѣлата македонска земя, дѣто царува неносния режимъ на чужденеца, а не само въ отсамвардарският и погранични на България околии, както умишлено и тенденциозно се подчертава отъ засегнатия противникъ?

И лицата, за които е дума въ горниятъ комюникетата, очертаватъ отчасти физиономията на движението, което е обзело македонският население. Любомиръ Весовъ, потомъкъ на познатото родолюбиво сѣмейство отъ Велесъ, самъ той горещъ родолюбецъ и борецъ срѣщу тиранията още отъ врѣмето на първата сръбска окупация на Македония прѣзъ 1913 г. е единиятъ отъ героитъ на новото врѣме. Вториятъ е сжщо тѣй македонецъ отъ Костурско. Младъ и буенъ идеалистъ, Илия Костурчевъ бѣ намѣрилъ приложение на своитъ физически и морални сили въ упорита борба срѣщу новото потисничество въ Самуилова Прѣспа, дѣто се подвизава още отъ 1919 г. насамъ.

Всеобгръщащата мръжа на Вжтрѣшната македонска революционна организация впрочемъ изпжива въ последно врѣме като реаленъ фактъ и по единъ ефициаленъ начинъ, а именно прѣдъ събралитъ се прѣдставители отъ цѣль свѣтъ, които сж поставили на зелената маса тревожния Близко-източенъ въпросъ, въ центъра на който стои и Македонския въпросъ. Последнитъ съобщения отъ Лозана гласятъ, че членоветъ на делегациитъ въ тая конференция и прѣдставителитъ на печата сж получили единъ мемоаръ отъ името на Вжтрѣшната македонска революционна организация, съ който се искала независимостта на Македония. Текстътъ на тоя мемоаръ не е още полученъ и кой не би се интересувалъ днесъ отъ неговата форма и още повече отъ съдържанието му? Но нека отбѣлѣжимъ за сега това като единъ твърдъ знаменателенъ фактъ, който, вѣроятно, ще прѣдставлява сериозенъ изходенъ пунктъ въвъ въжделенията на окупирана Македония, която дума не ще може за дълго да бжде прѣнебрегвана.

К. П.

Международен прѣгледъ.

Сръбско-хърватскитѣ прѣговори. — Политическѣ страсти въ Гърция.

Опититѣ за едно сръбско-хърватско споразумѣние бѣха подхванати прѣзъ изтеклия мѣсецъ съ особена сила. Еволюцията всрѣдъ политическитѣ групи, отвѣтрѣ, и възшедствието на италянския фашизмъ на властъ, отвѣнка, създадоха една обстановка, която изглеждаше твърдѣ благоприятна за успѣха на тѣзи опити. Имаше моменти, когато спогодбата се считаше осигурена. На нѣколко пѣти отъ Бѣлградъ и Загребъ оповѣстяаха, че появяването на хърватскитѣ депутати въ скупщината е въпросъ на дни, дори на часове.

И наистина, всички свѣдения, които имаме по това, установяватъ, че прѣговоритѣ между Хърватския блокъ и извѣстни сръбски политически групи сж напреднали твърдѣ много. Въ общото си събрание на 25 ноемари хърватскитѣ депутати одобриха направеното досега отъ водителитѣ на блока и гласуваха резолюция, съ която опълномощаватъ послѣднитѣ да продължатъ прѣговоритѣ. Въ сжщата резолюция, обаче, сж изброени четири *прѣдусловия* за споразумѣние съ сръбскитѣ опозиционни партии. Тѣзи прѣдусловия сж слѣднитѣ: 1) отъ сръбска страна да участвува въ прѣговоритѣ г. Протичъ, който съ своя проектъ за конституция и съ двугодишната си борба за ревизия на Видовденската конституция е спечелилъ особено довѣрие на Хърватския блокъ; 2) ония прѣдставители на сръбския народъ, които прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци открито сж осждали днешния противонароденъ реакционенъ и свѣрхъ всичко противохърватски режимъ, и които сж увѣрени, че този режимъ е бѣдствие и за сръбския народъ, да дѣйствуватъ да се събори този режимъ, да се състави незабавно едно правителство на народна концентрация, като правителство за произвеждане на избори и за споразумѣние съ хърватитѣ, което правителство ще подготви свободни избори и ще постави цѣлото държавно управление върху основата на законността, особено като отстрани незабавно всички насилнически и корумпирани прѣдставители на днешния режимъ въ Хърватско, Далмация и Босна; 3) външната политика ще бжде безрезервно миролюбива, но и рѣшителна при отбраната на всички наши международно признати права и интереси; 4) цѣлата финансова и стопанска политика ще се вдъхновява отъ най-належащитѣ народни нужди. Въ края на резолюцията се казва, че хърватитѣ ще очакватъ приемането на тѣзи прѣдусловия, като доказателство, че дѣйствително ония сърби, които искатъ споразумѣние

съ хърватския народъ не ще поддържатъ вече режима на реакция, беззаконие и тероръ.

Този документъ ясно опрѣдѣля въ какъвъ духъ хърватитѣ търсятъ споразумѣние. Той разкрива и мжнотиитѣ, прѣдъ които сж изправени сръбскитѣ партии, желаючи да се спогодятъ съ Хърватския блокъ. Ревизията на Видовденската конституция напримѣръ, е едно искане, което прупата на Давидовичъ ще не смѣе открито да поддържа. Въ общото събрание на парламентарната група и на всичкия партиенъ съвѣтъ, което се състои прѣди два мѣсеца, приятелитѣ на Давидовичъ се присѣдиниха къмъ резолюцията, съ която се подчъртаваше принципа за неприкосновеността на Видовденската конституция. Така биде спасено, за извѣстно врѣме, единството на демократическата партия. Но това гласуване показа, още колко голѣма нарѣшителностъ изпитватъ досега сръбскитѣ политически групи да застанатъ на едно становище противно на Видовденската конституция. А безъ такова отстѣпление не е мислимо спогодба съ хърватитѣ, както се потвърждава за излишенъ пжтъ отъ приведената по-горѣ резолюция на Хърватския блокъ.

Между радикалитѣ владѣятъ най-различни разположения. Болшинството отъ водителитѣ на тази партия, подобно на онова крило отъ демократическата партия, начело на което стои Прибичевичъ, не желаятъ хърватитѣ депутати да дойдатъ въ скупщината и се боятъ отъ това дохождане. Има, обаче, и извѣстенъ брой радикали, които сподѣлятъ възгледитѣ на Ст. Протича. Особено въ Войводина цѣлата радикална партия се е отдалечила отъ влиянието на Пашичъ и напразно послѣдниятъ прѣдприе напослѣдъкъ, една обиколка съ цѣлъ да си възвърне привързаността на съпартизанитѣ отъ тая областъ. Впечатленията на Пашичъ отъ първитѣ срѣщи въ Нови-Садъ сж били такива, щото той се е отказалъ да се яви на проектиранитѣ публични събрания. Това положение, както и нерадостнитѣ перспективи за радикалната партия, въ случай че хърватитѣ се споразумѣятъ съ сръбската оппозиция, дадоха поводъ на нѣкои бѣлградски вѣстници да лансиратъ мисълта, че не е изключено едно споразумѣние между радикалитѣ и Хърватския блокъ, като за тази цѣлъ прѣдварително Пашичъ се оттегли отъ политическата сцена и цѣлата радикална партия се постави подъ ръководството на Ст. Протичъ. Независимо отъ това, че единъ толкова рѣзкъ обратъ се вижда невѣроятенъ, мжчно е да се намѣри основа за споразумѣние между двѣ сили, които сж стояли досега на двѣ крайни противоположности. Радикалитѣ считатъ Хърватския блокъ почти откритъ врагъ на държавата и на „югославянското единство“. А Хърватския блокъ непрѣстанно заявява, че най-голѣмото зло въ държавата е стремежа за сръбска хегемония, а най-яркитѣ носители на този стремежъ сж били именно радикалитѣ.

Прѣговоритѣ за едно сръбско-хърватско споразумѣние до момента, въ който пишемъ, не сж дали единъ окончателенъ резултатъ. Но не сж и прѣкъснати. Тѣ продължаватъ, и не безъ сериозни шансове за успѣхъ, въпрѣки извънредно голѣмитѣ трудности.

Но успѣятъ или не тѣзи прѣговори, едно е още отъ днесъ ясно: сръбскитѣ политици, които искаха да нареждатъ угодената държава по начина, по който уреждаха Сърбия отъ прѣди войната, започватъ все по осезателно да чувствуватъ, че това не ще е по тѣхнитѣ сили. Има една промѣна, за която тѣ ще се видятъ принудени да държатъ смѣтка, колкото и да имъ е мжно да се простятъ съ нѣкои стари илюзии. Югославия не е бившата Сърбия. Тя не може да стане Велика Сърбия. Или ще се устрои по начина, който сочатъ повелително новитѣ условия и нужди, или ще се устреми къмъ своето разпадане.

Прѣваратѣтъ на грѣцкитѣ офицери и войници, които напуснаха бойното поле въ Анадола, имаше всички бѣлѣзи на една опереточна революция. Промѣната на режима се извърши така гладко и безболѣзнено, щото извѣстията отъ Атина, въ които се описваше какъ революционитѣ войски станали господари на положението, дадоха поводъ на доста шеги въ колонитѣ на европейскитѣ вѣстници.

Но въ послѣднитѣ дни на ноември стана нѣщо неочаквано: нѣколко бивши министри, заедно съ бившия главнокомандующъ, слѣдъ единъ сждъ съ най-кжса процепура, бѣха разстрѣлени на полубата на „Аверовъ“. Може да се прѣдполага, че и други видни личности на днешна Гърция, ще сподѣлятъ тѣхната участь.

Веселиятъ прологъ на революцията не прѣдвѣщаваше такъвъ кървавъ край. Но хората, които направиха прѣварата, се оставиха да бждатъ увлѣчени отъ потока на разбѣснитѣ политически страсти: тѣ не съумѣха да направятъ отъ себе си носители на една здрава и положителна държавна идея.

Гърция и безъ това, особено до 1910 година, имаше славата на страна съ люти политически страсти. Гоненията между партиитѣ тамъ се отличаваха съ крайно ожесточение. Политическитѣ убийства, заговоритѣ, прѣвратитѣ не бѣха никакъ рѣдкость. Слѣдъ като Венизелосъ застана начело на държавнитѣ работи, настѣпи извѣстно омекотяване на нравитѣ, безъ обаче да изчезнатъ напълно привичкитѣ наслѣдени отъ много поколѣния.

Сега съ новитѣ междуособици Гърция се връща къмъ едно състояние, което едва ли не напомня врѣмето, когато депутатитѣ въ атинската камара засѣдаха съ ятагани на

пояситѣ. Кръвта на толкова бѣлѣжити държавници, като Гунарисъ или Стратосъ, не ще остане неотмѣстена. Тѣхнитѣ многобройни привърженици и поклонници въ страната така лесно не ще простятъ за трагичния край на своитѣ шефове. Пъкъ и онази тълпа, която е ржкоплѣскала на палачитѣ, утрѣ ще промѣни своитѣ настроения и може да потърси, съ същата стрѣвъ, жертви отъ друга срѣда.

Близкото бждаще на Гърция се очѣртава въ особно мрачни краски.

Книжнина.

Д-ръ Гаврилъ И. Кацаровъ, *Царь Филипъ II Македонски.*
История на Македония до 336 год. пр. Христа.

Едно отъ великитѣ заблуждения на мислителитѣ отъ XVIII вѣкъ е, че си прѣдставлявали античното общество надарено съ всевъзможни съвършенства. Атина, Спарта, Римъ, ето тритѣ идеални държави, отъ кждѣто черпѣха вдъхновение за всевъзможни комбинации; великитѣ республиканци на древността, ето готови образци за подражание. Тази концепция се отразила и върху едно отъ стихотворенията на Кареловъ:

... И тамо та
Професорътъ лже. . .
За него сж Титъ и Августъ
Добри, славни мже:

А Брутъ, Катонъ и Кассии
Сж гнусна помия,
Защото сж заколиле
Римскитъ бекрия. . .

Едно можще срдство, съ което си служи цивилизацията, за да достигне съзнание за себе си и за силитѣ, които управляватъ моралния и интелектуаленъ свѣтъ, е изучаването на историята. Това изучаване направи прѣзъ миналия вѣкъ крупенъ успѣхъ въ много отношенія; то извади на явѣ неджитѣ на старото общество, които иматъ много нѣщо общо съ днешнитѣ: „Гръцкитѣ държави, казва Фуостель де Куланжъ, се колебаеха между двѣ революции, една, която ограбваше богатитѣ, и друга, която имъ възвръщаше имота. Това продължи отъ края на Пелопонеската война до завладяването на страната отъ римлянитѣ“. Ще каже, македонското владичество надъ Гърция пада въ тоя периодъ.

Чрѣзъ книгата на г. проф. Кацаровъ се запознаваме съ извънредно силна личностъ, която направи отъ Македония първостепенна национална държава и която, ако бѣше намѣрила вѣренъ послѣдователъ на замислитѣ въ лицето на сина си Александра, можеше да създаде на Балканитѣ покрай държавното единство още и народно, подобно на онова, което създадоха римлянитѣ отъ Италия. Ще каже, историята и до сега съ свѣщъ дири господаръ, който да направи онова, което Филипъ, поради мечта на Павзания, не можа да извърши въ по-голямъ мащабъ. За насъ Филипъ е интересенъ още, задѣто е свързалъ името си съ Охридското езеро, Солунъ, Пловдивъ, Созополъ и Варна.

До негово врѣме Македония била сателитъ на разни гръцки държави, които се издигали за моментъ надъ останалитѣ: Атина, Спарта, Тесалия и Тива. Щомъ обаче взелъ властѣта Филипъ (360—336), картината се промѣнила. Той управлявалъ най-напрѣдъ като опекунъ на малолѣтния синъ племенникъ. Съсѣдитѣ поискали да ловятъ риба въ мжтна вода и се втурнали отъ всички страни върху Македония, но чрѣзъ искусна политика и особено чрѣзъ блѣстящи побѣди Филипъ сполучилъ да очисти страната отъ неканенитѣ гости. Основата на неговата сила е образувала създадената отъ него военна организация.

Филип основал първата европейска сила в модерен смисъл на думата — въоръжен народ със общ национален идеал. Главната цел на Филипа била да превземе туловището на Балканския п-ов. Но за да осигури придобивките на север, трябвало да спечели и южните разклонения на полуострова — гръцкия свят. Разпокъсаността на Гърция, непръкнатата вражда между разнит държави, постоянните революции отвърт, безпощадното унищожение на партията, позорната зависимост на Гърция от персийския цар и неговите сатрапи създавали в имотните и образовани кръгове настроение в полза на една силна власт, която да прѣмахне междусобията отвърт и да подигне престижа на Гърция навън. Филип използвал това благоприятно положение в най-висока степен. Той си послужил и с легендата за произхода на неговата династия от Херкулеса, за да запуши устата на онѣзи гърци, които, подобно на етоимийците, го считали варварски цар.

Един човек е имала Гърция, когото идеализацията на вѣковете е поставила като достоен и опасен противник на Филипа: той е бил Демостен. Но всичко, което е създала европейската историография в последните десетилѣтия, е минало прѣз интелекта на г. професор Кацаров като прѣз проектор, който ни хвърля нова свѣтлина; от тази свѣтлина не малко пострадал и Демостен. „Той не бил в състояние да се издигне надъ дребнявото атинско схващане, не могъл да разбере, че Атина е немошна, че съществува значителна несъразмѣрност между голѣмитѣ ѣ притезания и фактическият материални и морални срѣства. Панелинските чувства, на които по нѣкога дава израз в рѣчитѣ си, не могат да добият рѣшаващо значение за политиката му; тѣ образуват само красива заден план на специфично атинския патриотизъм на великия оратор“ (172).

Историята не осжда онѣзи дѣйци, които сж сподѣляли понятията на своето време; но тя повече издига онѣзи, които съ своя проникателен поглед сж подготвяли по-добро бъдеще. От последната категория е и Филип, тогава когато въ приомит на Демостена се срѣщат и такива, които подхождат за най-новото българско народовластие. Така, един пжт Демостен прибѣгнал до подправени писма и насил изтрѣгнати признания, за да смаже противниците си. Сжшесврѣменно той не се срамувал да получава пари от персийския цар и да стане негов агент (222). Изобщо, златото у гърците имало хубав звънтеж (129), затова и Демостен не оставал безчувствен към него. У Плутарха се разказва, какъ бѣглецът Хербалъ донесъл на Демостена сребърна чаша, съ която си спечелил подкрѣпата му. Александър, като поискал от атиняните екстрадицията му, Демостен поради ангина уж не отишъл на събранията да говори. По тоя случай атиняните образували каламбури, като казвали, че Демостен не страда от ангина (синанхи), а от сребродуш (аргиранхи).

Другъ свършен гъркъ, Исократъ, направил много нѣщо да увлѣче Филипа въ водовъртежа на гърцките интереси. Обаче Филип, който има нѣщо общо съ Фридриха Велики, не се поддал на гръцкия

риторъ. За него крайжгълень камъкъ на владѣнията му си оставала Македония. Той си кръстосалъ сабата и съ перситѣ по брѣговетѣ на Хелеспонтъ, но тази война е била за него по-скоро отбранителна, а не нападателна: той гледалъ чрѣзъ нея да си осигури владѣнието на Тракия, а не да навлиза въ Азия. Изобщо, „Филипъ, ако и да цѣнѣлъ елинската култура, никакъ не билъ наклоненъ да жертвува своя народъ като торъ за нивата на елинизма; той нѣмалъ намѣрение да печели на изтокъ съ македонска кръвъ голѣма колонизационна областъ за гърцитѣ, както го съвѣтвалъ Исократъ: той готвѣлъ друго бждеше за своя народъ“ (203).

Най-послѣ, нека кажемъ нѣщо за значението на самата книга и за ръководящитѣ идеи на самия авторъ.

Прѣди повече отъ половина вѣкъ Иречекъ, като рецензиралъ „История на Българската Църква“ отъ Дриновъ, бѣше казалъ извънредно сполучливо, че съ нея българската историография добива европейско значение, защото никой изслѣдовател на Балканския п-овъ не ще може да изучава миналото му, безъ да прибѣгне до казаното съчинение. Но ако Дриновъ извоюва това значение на нашата историография по въпроси отъ миналото на българитѣ, проф. Кацаровъ съ разглеждания трудъ постига сжщото значение и по въпроси, които засягатъ миналото на отечествената земя, прѣди да я направятъ българско достояние нашитѣ прадѣди. Съ изключение на гръцкия шовинизъмъ, който подига справедливото негодование на автора, книгата на проф. Кацаровъ е лишена отъ антипатия къмъ кого и да е; но още прѣдговорътъ и особено краятъ ѝ показватъ, че тя не е лишена отъ симпатия. Македонскитѣ българи, у които авторътъ намира психологична приемственостъ съ старитѣ македонци, сж главния обектъ на тази симпатия. Съ чувство на най-голѣмо задоволство и тѣ трѣбва да си отбѣлжватъ тази констатация и да се постараятъ, щото авторътъ да не остане за своята обективностъ и симпатия само съ морална награда.

К. Стояновъ (Вълчановъ).